

З а б а т ь к а.

Драма на 5 дій

Бориса Брінченка.

✻—

Л Ю Д Е:

Матвій Гонтаревський, шляхтич з Русинів. На зріст не малий, кремезний; обличчя досить чепурне, з виразними рисами, без бороди, чорні вуси, ходить випро-
ставши ся; шляхетська одежа. Говорить не носішаючиць, але вриваючи, як пан. Років йому 45—50.

Ганна, його друга жінка, не стара ще, років їй 38; була чепурна, тепер бліда. Одежа — як у шляхтянок у літку.

Максим Скидан, син Ганнин від першого чоловіка, парубок, років йому 20. Одягнений як городовий козак. Невеликі темні вуси. Сміливий погляд і розмова.

Христя, годованка Ганнина, сирота з багатого ко-
зацького роду, далека дуже Ганнина родичка; дівчина, років їй 18; по дівочьому, як шляхтанка вбрана.

Семен Гонтаревський, син Матвіїв від першої жінки, парубок, тих літ, що й Максим; по шляхетському, пишнійше за інших, убраний.

Кирило, з посполитих, дозорець у Гонтаревського. Літ таких, як і пан його.

Овсій, старий парубок	}	слуги при пан-
Манойло, чоловік середніх літ		

Мотря, дівчина, у Гонтаревського служниця.

Хмька, дівчина, служниця.

Отаман сільський.

Грицько, чоловік із посполитих.

Кобзар.

Челядки, челядники, посполиті люде, козаки, жовніри.

Діється 1648-го року по весні на селі, у панській господі в Гонтаревського.

ДРУГИЙ ВИХІД.

Ті, що й були. Христя вбігає.

Христя. Тату, вас кличе Кирило.

Гонтар. Гаразд, іду. (Виходить).

Христя. Та не баріть ся, бо зараз вечеряти.

ТРЕТІЙ ВИХІД.

Семен і Христя.

Семен (підходить до неї). Христе!

Христя. Чого?

Семен. А знаєш, що мені батько казав?

Христя. Як скажеш, то знати-му.

Семен. Христе, чи дуже ти мене любиш?

Христя. Оттакої! Ще не знає, чи й люблю його, а вже питасть ся, чи дуже. Дуже вже ти осоружний до людей.

Семен. Не можу-ж я з хлопами за панібрата бути: я — шляхтич.

Христя. Та й з шляхетством своїм дуже вже не-сеш ся.

Семен. Бо шляхтич — то велика річ. У своїх до-брах він — король. Правами рівний Вишневецьким та Сонігам...

Христя. Далеко куцому до зайця!

Семен. Має право жити дарувати своєму підданому і на горло його скарати.

Христя. О, до сього ти ласий, щоб карати.

Семен. То єсть моє шляхетське право! І ти повинна з того радіти, що й тобі доведеть ся шляхтинкою бути. Бо батько сказав, що ти зо мною до шлюбу стати маєш.

Христя. Що?

Семен. Ще й сієї весни.

Христя. Не вигадуй! Ми-ж брат і сестра.

Семен. Або-ж ні! Ти приймачка, а я господарський син. І ти повинна рада бути, що за мене замуж ідеш. Глянь же на мене й поцілуй мене. (Хоче її обняти й поцілувати).

Христя (відпихає його). Геть! ніколи сього не буде! (Підбігає до правих дверей і гукає в пекарню): Мотре! Химко! чи готова вечеря? Несіть посуд! (З пекарні голос: Зараз! зараз!).

Семен (виходячи, стріваєть ся на порозі з Мотрею та з Химкою). Коли-ж ти така, то нехай тобі сам пан-отець розкаже! (Виходить).

ЧЕТВЕРТИЙ ВИХІД.

Христя. Мотря і Химка з посудом у руках.

Мотря. А що то, панночко, вам панич казав? Що то пан вам мають розказувати? Скажіть бо, панночко!

Химка. І яка бо ти цікава, Мотре!

Мотря. Коли-ж хочеть ся знати! Як почую, що стало ся, то так иноді хочеть ся довідати ся, що аж шкура трусить ся.

Химка. А гріх такою цікавою бути!

Мотря. Хоч гріх, хоч два, а не видержу! Скажіть бо, панночко! Бо як не скажете, то всю ніч кортіти-ме.

Христя. Ну, то нехай же кортить, Мотре!

Химка. Піймала облизня!

(З пекарні чути голос Ганнин: Мотре! Химко! де се ви? йдіть сюди!)

Мотря та Химка. Зараз! зараз! (Виходить).

ПЯТИЙ ВИХІД.

Христя і Ганна.

Ганна (ввіходячи, до служниць). Справляйтесь там швидче!

Христя. Мамо, чи чули ви таку новину?

Ганна. Яку, доню?

Христя. Семен каже, що батько хочуть мене за його замуж віддати. Ніби то вже так із батьком урядили.

Ганна. Отсе ще вигайдай! То він так.

Христя. Може так, а може й ні. Ну, та не буде сього, щоб я за Семена пішла! Він мені осоружний! він нерозумний! злий до людей!...

Ганна. Правда, доню! Невже-ж се він справді каже? Сам батько казав?

Христя. Каже, що сам батько.

Ганна. Отсе вже я й бою ся. Невже-ж і справді? Кохала тебе як пташечку... Не буду крити ся: не тим тільки кохала, що люба ти мені була, а ще й тим...

Христя. А ще-ж чим, мамо?

Ганна. Мала надію, що ти мені ще ріднішою будеш, моему синові дружиною. Не судило ся!

Христя. Не судило ся! Ох, мамо! На що ви про се нагадуєте?

Ганна. Якже-ж мені, доню, не нагадувати, коли я тим тільки тепер і живу — тією згадкою про його та про мого Петра небіщика... Хиба мені що зостало ся, опріч сього? А ти хиба й забула вже? Хиба й не згадуєш?

Христя. Ох, мамо! де вже там забула! де вже там не згадую! Чи могла-ж я забути ті мої минулі літа дитячі, сонцем-світлом осяяні? Чи забуду-ж я, як ви мене сироту покинуту до себе взяли, матірю мені стали, батька доброго, брата любого дорогого дали? Не забуду я того, як я маленькою з їм грала ся в двох... Він старший, більший за мене був — і добрійший: так догожав мені, так нестив мене... І не до самої мене, — до всіх він добрий був...

Ганна. Еге, такий, як і його батько... А от тепер обидва в сирій землі лежать... Та й полягли не доброю смертю, — не в бої лицарському і не дома з упокоєм, а серед темного лісу від зрадної розбишацької руки обидва полягли! (Плаче).

Христя. Не плачте, мамо, серце! Не сумуйте! Не вернете того, що вже минуло! За таку смерть Бог до раю прийняв батька...

Ганна. Я знаю те, що їм лінше там, ніж тут... Так мені-ж... Ой Боже мій! Се може гріх великий, але не можу я й досі простити тому, хто все у мене відняв, усе, що найдорожче на світі було!

Христя. Мамо, а про мене й забули?

Ганна (пригортає її). Ні, не забула, моя втіхо люба! не забула! Але-ж тяжка моя втрата!... Минають роки,

— і що дня вона мені тяжшою стає... що дня! Може-б воно не так і тяжко було, може-б воно й швидче рана гоїлась, як би я не жила під такою важкою, гнітючою рукою. Як би я не почувала що дня — на що я змінjala своє щастє, на кого я промінjala мого найдорожшого... (Затуляє плачучи обличчє руками).

Христия. Мамо, на віщо-ж ви йшли за його?

Ганна. Не докоряй, доню, а краще жалій мене! Хиба ти не знаєш, яке житє вдові з малими дїтьми, коли кругом заздрі сусіди? А я тоді ще няла віри Матвієви, думала, що добрий він. Він до мене задницяв ся, ще як небіжчик Петро коло мене впадав. Я за Петра пішла, Матвій розлютував ся був, а далі й сам оженив ся... І так скоро се одно по одному й стало ся; у його жінка вмерла, сина одинця йому покинувши, а згодом і на нас страшне лихо впало... Я думала, що не виживу, як сказано мені... Алеж житє тягне до діла, а мені треба було вигодувати тебе, мою єдину втіху, що ще мені лишила ся... Хоч і не рідну, а такуж дорогу, як і рідну... Почала сама господарювати, та скоро побачила, що все наше добре отой сусіда злий, той шляхтич Заборовський хоче загарбати... Сама-ж може згадуєш, що воно робило ся: половину землі нашої припоров, кривди чинив усякі... Хотів позов на мене заложити, щоб і все відняти... Так рік минув і більш... А тут Матвій став упадати: я вас обороняти-му, шанувати-му, каже... Я-ж думала, — він справді добрий.. думала, що обидві ми, безсильні невісти, захисток мати-мем... Ото й послухала ся розуму дурного, пішла за його... на те, щоб побачити, чого йому треба було: нашого добра! Він справді оборонив нас від сусідів, але-ж таким над усіма зробив ся паном, що не дає нам вільно і дихнути... Отсе тобі й уся моя сповідь, дочко!

Христия. Бідні ви, бідні, мамочко!

Ганна. Ти знаєш, Христе, — я признаюсь тобі: так упекли ся мені його знущання, його всі утиски та катування, що я його ненавидіти стала... і все ненавиджу, що він любить, усіх, хто до його прихильний... Се гріх!..

Христия. Коли се гріх, мамо, то Бог його простити мусить, бо ви багато терпите.

Ганна. Не сьмію я сказати слова пноді... мовчу, корю ся, а в серці кипить!.. І знов отсе: коли сьому правда, що Семен казав, то що я буду з їм робити, як я лихो від тебе відведу? Чим нособлю тобі? Не маю сил! І мушу віддати тебе на поталу!

Христя. Ой ні, мамо! я йому не попущу себе на поталу!

Ганна. Де вже тобі з їм змагати ся!.. Як би се Максим мій живий був!..

Христя. А може-ж він і живий, мамо!

Ганна. Шкода говорити!

Христя. А чому ні? Адже татове тіло знайдено в лісі, і Панасове, а Максимового ні...

Ганна. Може вовки-сіроманці його тіло тоді вже по куцах рознесли, — тим і не знайдено.

Христя. Ні! ні! тоді Татари ходили, — се вони його в ясир узяли... Не вірю я, не хочу я вірити, щоб він був мертвий!..

Ганна. І-і! колісь і я вірила, а тепер уже годі, — зневірила ся!..

ШОСТИЙ ВИХІД.

Ті, що й були. — Гонтаревський увіходить сердитий, а за їм Кирило.

Гонтар. І багато недоорали клятї хлопці?

Кирило. Та чимало, пане.

Гонтар. Пся кров! Собачі хамп! Чому-ж вони не йдуть?

Кирило. Пішов по отамана Овсїй, — зараз приведе. Його, ласкавий пане, треба добре повчити, бо се все з його приводу встас. Лукавим хлопам і досї хочеть ся козацтва, а він їм потурас. Де-б нахилити їх до послуху ласкавому панови, а він...

СЬОМІЙ ВИХІД.

Ті, що й були. — Овсїй, а згодом Отаман та ще кілька людей посполитих.

Овсїй (увиходить). Уже привів отамана і ще декого з людей. Чи їм там стояти, чи сюди вступати?

Гонтар. Кажі їм сюди йти!

Овсїй. Чи йти, то й йти. (Відхилив двері й гукає). Агов, ідіть сюди!

Отаман (увиходить, а за їм іще кілька селян; всі кланяються ся й стають у порога).

Отаман і селяни. Доброго здоров'я, ласкавий пане!

Гонтар. Чому ви поля сьогодні не доорали?

Отаман. Не встигли, пане.

Гонтар. Не встигли, ледарі? Напхати черево, то певно встигли, а панови робити — ні?

Отаман. Ми, пане, не лінувались.

1-й хлоп. Робили щиро.

2-й хлоп. А щож, коли несли!

Кирило. Брешуть вони, милостивий пане: можна було доорати.

Отаман. Не сичи, гадино!

Гонтар. (грізно). Цить! Ти при мені мого дозорця так ганьбити сьмієш?

Отаман. А чого-ж він набрехує, пане?

Гонтар. Ти брешеш, старий псе! Лінуєтесь мені робити. Чи думаєте, що тим вам пощастить на козацькому праві стати? Ви — панські воли. Куди вас мій погонич пожене, туди й повинні йти.

Отаман. Пане, ми люде, а не воли.

Гонтар. Ти сьмієш зо мною сперечатися? (Підходить до його й б'є його). Дак знай же ти, що ти мій віл і повинен робити, що я звелю!..

Христя (підбігаючи). Тату, — що ви робите!

Гонтар. Геть! (до Кирила, показуючи на отамана). Сього закинь у глибку... закуй у важкі заліза... На тиждень... Їсти через день... (до людей) Ви чули? Се тільки початок. Я вибію з вас козацтво. Хто сьміти-ме мені не

коритись, кого ані в'язниця, ані катування не спинять — на шибениці буде. Ліпше мені зовсім не мати слуг, ніж мати неслухняних. Ідіть геть! Чого не зробили сьогодні, щоб завтра надолужили! А сього (показуючи на отамана) — в заліза!

Кирило (до отамана). А ну, братику, — тепер ходім! (Отаман, селяни, Овсій, Кирило виходять).

ВОСЬМИЙ ВИХІД.

Ганна. Христя. Гонтаревський. Мотря
з вечерею. Семен згодом.

Гонтар. (до Христі). А ти не сьмій устрямати не до свого діла! Коан я кажу, — мовчи!

Христя. Та...

Гонтар. Годі! Мені не треба тебе слухати!

Мотря (вносить вечерю й становить на стіл). Пані, вечеря готова! (Виходить).

Ганна. Сідаймо вечеряти!

(Не сідають, дожидаючи, поки сяде господар, а він на унелений ходить якийсь час по хаті мовчки. Врешті він підходить до столу й сідає, за їм Ганна і Христя. Виходить Семен і теж сідає. Кільки часу мовчанка).

Гонтар. Ганно!

Ганна. Що?

Гонтар. Я наважив одружити Семена з Христею. Христе, незабаром твоє весілля.

Христя. Я Семена не люблю і за його замуж не піду.

Ганна. Матвію...

Гонтар. Годі! я вже сказав.

Ганна. Та як же се так, — не порадивши ся, дівчини не попитавши...

Гонтар. Моя воля — найліпша порада. Нема чого розпитувати ся, коли я так хочу.

Ганна. Та ніде-ж так не робить ся, щоб так раптом... щоб...

Христя. Я доросла... я не дочка вам... я маю свою волю... Я не хочу і мене ніхто не може прислувати!..

Гонтар. (грізно). Годі, я кажу! Покинь ту думку щоб не слухатись!.. Коли не підеш до шлюбу самохіть, то ївбалом поведуть, — на те є слуги.

Христя. Ніколи сього не буде!

Гонтар. (грімнувши кулаком по столу). Цить, я тобі кажу!..

ДЕВЯТИЙ ВИХІД.

Ті, що й були. Овсїй.

Овсїй (увиходить). Там, пане, щось приїхало... Приїхало та й стало коло нас...

Гонтар. Хто-ж там?

Овсїй. Та хто його знає, що воно таке. Так собі, — чоловік та й годі... От як би й ми з вами, пане.

Гонтар. Та хто-ж він?

Овсїй. А хибя я його питаю? Так глянути, то з одежі мов козак городовий... а може й не козак, а так собі чоловік. Може шляхтич який, — не розбереш по темному.

Гонтар. Чого-ж йому треба?

Овсїй. Хто його знає, чого йому треба, — не догадаєш ся. А каже, що подорожний він, так щоб пустили заночувати.

Гонтар. У нас не заїздна господа і не шинк степовий...

Ганна. Та може-ж і справді чоловік дорожив ся, а відпочити нїде...

Гонтар. Може й справді путяще що... Кажи, нехай іде до господи. (Овсїй виходить).

ДЕСЯТИЙ ВИХІД.

Ті, що й були. Максим згодом.

Гонтар. Досить же! Щоб більше я про се від вас ні слова не чув. Коли весіле має бути, — тоді скажу.

Максим (увиходить, вдягнений як городовий козак). Доброго здоров'я господареві, господині і всім, хто в дому сьому.

Гонтар. Здоров!

Ганна й Христя. Здорові! (Семен киває мовчки головою).

Максим. Пустіть, коли ваша ласка, заночувати. А то здалека їду та здоровив си...

Гонтар. А хтож єси, добродію?

Максим. Козак лейстровий... з табору гетьмана коронного Потоцького післанець. Омельком звуть, Панченко на прізвисьце.

Гонтар. Гаразд, ночуй!

Максим (скидає з себе керею). Отсе й спасибі за ласку!

Ганна. Просимо до вечері!

Максим. О, і за се спасибі! До сього торгу ми й пішки. (Сідає до столу).

Ганна. Годуйте ся-ж, чим Бог дав!

Максим (їсть). Та вже з ложкою не розміну ся, бо такн вголодавав си.

Гонтар. Здалека мабуть їдеш?

Максим. Кажу-ж: із табору гетьмана коронного Потоцького післанець... відтнля мене з листами ординовано, — тепер назад до табору вертаюся.

Гонтар. А що-ж там дієть ся?

Максим. Та що-ж дієть ся? Чули-ж певно про Хмельницького?

Гонтар. Богато тепер мовлять про сього паливоду. А яка про його вість? Де він тепер?

Максим. Та де-ж? На Запорожу був, зібрав до себе Запорожців, голоту-козацтво та ще й орду покликав на поміч та ото і йде тепер на панів-Ляхів із великим військом.

Гонтар. Треклятий бунтовник! І він іще не висить на шибениці або не кричить на палі?

Максим. Кажуть же, що ні... Кажуть, що з військом іде.

Семен. Що те військо! Хлопи, волоцюги, здобинники! Не сила буде їм проти панського війська вистояти.

Максим. А певно! Ураджено послати поперед у степи дванайцять тисячів війська... Гетманенко Степан Потоцький над ім отаманує, Ілляш та Барабаш... А коли

не пособить ся, то й самі гетмани польний та коронний мають рушити... А може вже й рушили.

Гонтар. Певно, пособить ся. А все-ж як би все військо відразу, то відразу-б і гадюку задавити можна.

Максим. А треба-б! А то щоб не було лиха. Бо народ так плавом і пливе до Хмельницького... А як пощастить йому в одній баталії та в другій, — то скрізь хлопи повстануть.

Гонтар. Повстануть? На тих, хто повстає, є шибенці й налі.

Семен. А в селі сьогодні стали жовніри стацією. Кажуть, на день, чи на два, а тоді рушать далі. Небогато їх...

Гонтар. А ти, козаче, все лейстровиком був, чи й на Запороже зазирав?

Максим. Був і на Запорожу... Та не вподобав там жити, то тепер лейстровим.

Гонтар. Давно з Запорожа?

Максим. Та... з рік. Погано там... Не люблю я Запорожців, що такі гультаї та розбишаки.

Семен. Ну, нехай тільки вони поткнуться сюди, то ми, шляхта, так їх привитаємо, що не втрапляють, куди тікати.

Максим. Певно! Та ти, хлопче, я бачу, сьміливий!

Семен. Я шляхтич, то як же я можу якогось там хамства бояти ся?

Максим. Ну, от я вже й наїв ся... (Устає хрестячи ся). Спасибі вам за хліб, за сіль.

Ганна. На здоровля! (до Христї) Прибирай, дочко! — Мотре! Химо! Ідїть берїть! (Служниці приходять і прибирають вечерю, тоді виходять, а за ними Ганна. Христї зостаєть ся).

Гонтар. (до Христї). А тобі ще чого тут? Іди собі! (Христї нехотичи виходить).

ОДИНАЙЦЯТИЙ ВИХІД.

Гонтаревський. Максим.

Гонтар. Так ти кажеш, що й на Січч був?

Максим. А був же.

Гонтар. І довго був?

Максим. Та років зо два...

Гонтар. Добре знаєш товариство січове?

Максим. Знаю трохи.

Гонтар. Гаразд, що покинув тих здобивників. Скажи, чи ти там не знав зпроміж їх одного...

Максим. Кого?

Гонтар. Такий саме, як і всі, гульвіса й паливода... Я знав його ще хлопцем, бо він мені далеким кривним доводить ся... Він туди пішов, та й слід його запав ся.

ДВАНАЙЦЯТИЙ ВИХІД.

Ті, що й були. Христя ввиходить з лівих дверей і побачивши, що Гонтаревський ще тут, сникаєт ся. Ні Гонтаревський ні Максим її не бачуть. Вона спершу стає на порозі, тоді, дослухавши ся до розмови, захиляєт ся за мисники, що коло дверей, і слухає розмову схована.

Максим. Хто-ж то такий? Як його звуть?

Гонтар. Максимом Скиданом. У нас пішла поголо-ска, що його вбито десь давно... А то знову чутка, що він живий... То я хотів би знати — з цікавості...

Максим. А може й тим, що парубка того жалієте?

Гонтар. Так що, — про його ти не чув?

Максим. Про його?... А може й чув... Може й знав навіть.

Гонтар. (жваво). Ти його знав? (Схаменувши ся, знову спокійно). Так ти його знав... Давно ти його бачив? Чи він іще живий?

Максим. А хто його знає, чи він іще живий, — уже-ж більш як рік я не був у Січч. А щось вам, пане господарю, прикро хочеть ся про його довідати ся. Мабуть він чомусь вам у око впав.

Гонтар. Розкажи мені про його, що відаєш. Ви ма-
буть з їм товариші були?

Максим. Ні, не дуже...

Гонтар. Так може вороги?

Максим. Та... може й вороги...

Гонтар. Великі? Ти мовчиш, мабуть боїш ся мені
сказати, що він тобі був лютий ворог. Не страхайсь. Я сам
його не... люблю...

Максим. Ну, нехай буде й лютий ворог...

Гонтар. Мабуть такий, що й убити його мало? Бо
ви козацькі душі запеклі.

Максим. Може й такий...

Гонтар. За що-ж ти такий лихний на його? Мабуть
він у тебе славу перейняв? Чи над тобою величав ся,
глузував із тебе? Може нераз тебе смертельно вразив, по-
кривдив?

Максим. Еге-ж...

Гонтар. Так велика твоя ненависть? Може така,
що кінець їй хіба смерть робить?

Максим. Смерть? Ви думаєте, що смерть? Ха-ха-
ха-ха! І справді я ненавиджу на смерть Максима Ски-
дана. Я... за криваву від його зневагу затопив би йому
в груди ножа глибоко — аж до його серця...

Гонтар. (встає). Вже пізно... Спочивай тепер... Чи
дуже тобі пильно до табору вертати ся? Чи можна й за-
барити ся в дорозі?

Максим. Ні, можна й забарити ся.

Гонтар. То забарись у нас... Ще день який, чи два
спочинь, — тоді поїдеш.

Максим. Спасибі, коли така ласка ваша!

Гонтар. Лягай же тут та й спочивай... Я ще з то-
бою маю мовити... (Виходить).

ТРИНАЙЦЯТИЙ ВИХІД.

Максим. Христя, сховавши ся.

Максим (дивить ся Гонтаревському в слід який час
мовчки, тоді говорить). Ти ще зо мною маєш мовити? Хоч
ти і не сказав про що, але догадуюсь... А, лютий вороже!

Прийшов таки той час, що ми зустріли ся! Прийшов той час, що мусиш ти спокутувати своє страшне лиходійство! Ти думаєш мене занепастити? Побачимо, хто кого подужає! Ненавиджу облудництво, ненавиджу брехню, але ти сам мені показав шлях, сам мені до уст подав ті слова, якими тебе можна одурити. Ну, так що! Хай буде так, як хочеш: буду зводити тебе, иньну людину вдавати з себе, щоб досягти свого. Не довгий час уже маю се робити; а там... (Встає). Оселе рідна! Зріс я у тобі, зазнав я у тобі щастя, а тепер тут лиходій і душогуб панує, усіх гнітить. Мати як із хреста знята! А Христя — те-ж сумна тяжко... Боже, яка-ж вона гарна тепер стала! Ще гарнійша, ніж була тоді. Чи згадує-ж вона мене? Чи любить так, як любила тоді? Тоді, як ще ми дітьми вкупі грали ся та присягали ся любити одно одного до віку? Чи згадує? Чи любить?

Христя (вибігає з схову й кидаєть ся до Максима). І згадує, і любить, Максимочку! братику! коханий мій!

Максим. Христе! ти? тут? ти мене пізнала?

Христя (припадаючи до Максима). Та якже-б я тебе не пізнала, мій любий, мій найдорожний, мій орле! І братик мій, і милий мій! Моє-ж серце ніколи не забувало тебе! Що годиночки, що хвилиночки душа моя прагнула тебе...

Максим (обнімаючи цілує її). Зоре моя! Христе моя! І ти думала, що я живий? Всі-ж думали, що мене й на світі нема!

Христя. Всі, та не я! Я вірила! Я не могла не вірити, що ти живий! Що-ж у мене було, окріч сієї віри? Якби-ж я могла свою долю гірку не проклинати, якби я не вірила?!

Максим. Та якже ти мене пізнала? Я-ж відминив ся, не той зробив ся зовсім, — навіть мати мене не пізнала.

Христя. Де вже матери за слізми добачити? Бо й справді-ж ти страшенно відминив ся! Але-ж якби мати так вірила, як я, то може-б і вона пізнала... Ще за вечерею мов чимсь відомим... давнім, але рідним повіяло на мене, як я тебе побачила, голос твій почула... Я при-

слухала ся... я придивляла ся... Я ниніком тут стояла, як ти розмовляв із батьком...

Максим. Не зви його батьком, — він найлютіший нам ворог!

Христя. Правда! правда! Мов хмара чорна важка — так він нас гнітить, мов камінь тяжкий — так він нас давить! Просьвітлої за їм години не маємо! Мати катування від його терпить... А мусимо корити ся! Еге, він ворог нам!

Максим. Не тим! Не тим самим, Христе, а чимсь иньшим, більшим: він убив нашого батька і мене хотів і хоче вбити!

Христя. Боже праведний! Невже?

Максим. Тихше! Тихше треба розмовляти, щоб хто не почув.

Христя. Не бій ся! Його тепер нема поблизу, — він пішов спати. Каж-ж мені, мій соколе... Ні, стривай! Я зараз покличу матір... (Хоче йти).

Максим (спиняє її). Стривай! Не клич її і не кажи їй про мене нічого.

Христя. Чому?

Максим. Я й тобі поки що не хотів нічого казати, але-ж ти вже пізнала... А матері зараз не кажи! Я її знаю: вона стурбуєть ся, не спинить себе, не зможе; вона й сама не помітить, як голосом, рухами, поглядом ізрадить сю таємницю... виявить, що щось надзвичайне стало ся. А той пильний, неймовірний — він зараз постереже, — тоді все загинуло! Та ще я й не знаю, чи тая й досі се мати, що тоді була?

Христя. Максиме, чи не гріх же тобі таке про матір казати?

Максим. Та пішла-ж вона за сього душогуба!

Христя. Хіба-ж вона знала, хто він? Якби ти відав, яке її життя було... По неводі пішла, а тепер що дня касть ся і що дня покутує... А тебе згадує і батька завжди, любить вас іще дужше, ніж любила.

Максим. Нехай і так... Але я знаю, що в неї мало сили, — бою ся. Я сам скажу тоді, як треба... як прийде

час... А тепер ти обіцюй мені, що ні слова єдиного їй не скажеш!

Христя. Можна було-б і сказати... Але як уже ти хочеш того, то гаразд: обіцюю нічого не казати.

Максим. Памятай же се, бо від сього залежить наше житє. Одно необережне слово, — то я загину, а може й ти з матір'ю.

Христя. Не турбуй ся, братику мій і милий мій! Ти-ж бачиш: я додержала тієї присяги, що ще малою тобі подала. Заприсяглась тебе самого кохати і додержала слова: ні разу за ввесь сей час не ворухнулось у мене в серці нічого ні до кого иньшого. То чи вже-ж я не здолаю втримати в такій справі, де або смерть або житє?

Максим. Так слухай же, моя сестро кохана! Не з листом від Ляхів я прибув, а прибув я з зазвними листами, від самого Хмельницького. Він іде з страшною силою на ворогів нашої волі й вірн благочестивої, а мене, вкупі з иньшими, післав скрізь ширити вість про се велике діло народне, про визвіл із кормиги лядської панської, післав оповіщати добрим людям, щоб на поготові були і скоро гасло буде, — зараз до зброї брали ся.

Христя. Ой страшно!

Максим. Нехай і страшно, але ще страшнїйше невільником бути у панському ярмі. Годі вже нам поневіряти ся, — і ми хочемо жити по людському! Тоді такі п'явки, такі кати, як отсей, що тут запанував, уже не будуть збиткувати ся над бідолашним народом.

Христя. Якби то стало ся!

Максим. Станеть ся!

Христя. Ой братику! А де-ж ти довго так барив ся? Чому ти так довго до нас не вертав ся?

Максим. Ти-ж знаєш, як ми тоді в трьох із батьком та з старим Панасом поїхали з хутора в містечко. Лісом їхавши, зустріли Гонтаревського — з отим Кирилом... і вони верхи їхали. Проїхали поперед нас швидко і зникли в лісі. Трохи ще ми проїхали, коли се стрельнуто з кущів враз із двох мушкетів... Безщасний батько впав з коня без духу, а за їм і старий Панас. Я скрикнув, кинув ся до батька — вже мертвого. А в тую мить Гонтаревський

з Кирилом ізза кущів вибігли, і Гонтаревський шаблею мене по голові вдарив... Я впав і більше не намотав нічого.

Христя. Яке страшне лиходійство! І хто-ж би міг догадати ся про злочинця! Тоді саме чамбул татарський заскочив до нас і кілька сіл поруйнував, — то казано, що се Татари вбили батька та Панаса, а тебе взяли в неволю. Бо батькове тіло знайдено і Панасове, а твого — ні.

Максим. Думали розбишаки, що я вже мертвий, та й кинули мене лежати. А я не мертвий був, бо шабля вдарила навскоси якомсь, — голови не розрубала, тільки поранила... і памороки мені забило. Прочумав ся я вже в ночі, бо змерз... Згадав усе... Коло мене два трупи...

Христя. Ой Боже! страшно-ж!

Максим. Підвів ся я так-сяк та й поплентав ся до людської оселі... Та на лихо — Татари справді стріли мене та й узiali в неволю... та й продали на каторгу турецьку. Там я три роки ще й з половиною вимучив ся...

Христя. Бідолашний!

Максим. Та вже Січове товариство, чайками по Чорному морю гуляючи, напало на ту галеру, Турків побилло, а нас, бідних невольників, на волю випустило. Приїхали ми до Січі... Там я зустрів одного козака... Він розказав мені, що мати пішла за Гонтаревського... Небезпечним здало ся мені зараз повернути ся, став я думати, як свого досягти, та й надумав ся...

Христя. Ой, братику, — коли-б же ти вже нас визволив! Катусь він матір, а мене за свого сина дурного замуж силує.

Максим. Не діжде він сього! Щоб безнечнійше було — я вбрав ся за городского козака... Заїхав у рідну оселю подивити ся, чи не забули мене, чи люблять мене?

Христя. Ой, не забули, серце моє! Ой, люблять!

Максим. Бачу, і серце в мене розцвітає... Я скрізь уже поміж людьми був, — усе вже на поготові. Тільки гасло, — зараз усі повстануть... Може ще день, два — і станеть ся! Тоді вже моя воля!

Христя. Любий мій, найдорожший над усе в світі, єдиний! Навчи-ж і мене, що треба робити, щоб і я могла тобі пособити! Я-ж тебе як душу кохаю!

Максим (пригортає її). Не дам тебе, моя доле, нікому! Від усіх ворогів тебе й матір визволю!

ЗАВІСА.

Д Р У Г А Д І Я.

Сад у Гонтаревського. Стежка, ослінчики.

ПЕРШИЙ ВИХІД.

Христя (йде сама стежкою, сьпіваючи):

Болить моя головонька
Від самого чола, —
Не бачила мильного
Сьогодні і вчора.

Ні, вчора бачила, тільки сьогодні ні. Де-ж він? Казала Мотря, що він у сад пішов, а нема його ніде. А треба побачити, поговорити, бо вчора нічого не довелося й сказати. Ох, як бить ся серце! Се-ж або життя, або смерть. Або на віки щаслива буду, або вік свій занепащу за нелюбом. За нелюбом? Ой, ні! Та краще вмиру, аніж за нелюбом буду. Боронити-мусь, не подавати-мусь, поки сили стане, поки змоги, а як ні... Є в мене ніж острій, є в мене річка глибока... (Сьпіває):

Нехай шуки їдять руки,
А плотиці білі лиці;
Нехай пісок очі точить,
Нехай нелюб не волочить,
Нехай нелюб не любить,
Біле лице не цілує!...

Нехай не цілує! Бо мої руки — щоб милого обнимати! бо мої лиці — щоб милому цілувати! А нелюбоби — ой, ні! ні! ні! ніколи!

Нехай шуки їдять руки,
А плотиці білі лиці...

ДРУГИЙ ВИХІД.

Х р и с т я . Г а н н а .

Ганна (йде стежкою). Що се ти тут, доню, сама собі гомониш та сьніваєш?

Христия. Так, мамо... свою долю згадую... Хвалю, що красна та ясна.

Ганна. І, вже, Христе, не кажи! Занапастила я й себе й тебе.

Христия. От, і на що я так сказала! То я пожартувала, мамо. Не журить ся; може воно ще й на краще все повернеть ся.

Ганна. Де вже там на краще! Шкода вже! До віку поневіряти ся будемо через того проклятого, що дружині моїй найдорожшій жите забавив... і синови єдиному! Ох, якби я знала, хто се зробив!

Христия. То щоб ви тоді зробили, мамо?

Ганна. Що я зробила-б? Помстила ся-б!

Христия. Ви, мамо? Помстили ся-б?

Ганна. Дивуєш ся? Та воно й справді дивно, може, здаєть ся... Ти вже скільки часу бачиш, що я мовчу, хлю ся, корю ся, — то й думаєш, що в моїй душі тільки та покора й живе. Ні, доню! Знаю добре, що нічого не вдію проти своєї неволі, не зламаю кайдани, тим і мовчу... Спершу я не мовчала, силкувала ся боронити ся, а тепер уже ні! Але-ж як він мене бє, як він знущаєть ся з тебе, як він силує мене людей зневажати, — ти думаєш, у мене не горить душа? Горить вона, полумем займаєть ся... І ще гірше те полумє мене тим пече, що нічим і ніяк йому виявити ся — мовчати, корити ся — тільки одно. І так я тоді ненавиджу того нашого ворога, того душогуба. Бо не було-б сього нічого, якби живий був мій Петро та Максим. Здаєть ся, якби зустріла того лиходія, так би і вбила його! І жалю не було-б до його ніякого!

Христия. Заспокійте ся, мамо, не турбуйте ся так! Ще Бог не забув за нас, ще, може, Він верне нам наше щастє!

Ганна. Щастє? Ні вже! Щастє не вернеть ся! А якби лиходій я побачила, то заплатив би він мені кровю.

за кров... Ніколи, ніколи я не забуду того дня... Ніколи не забуду мертвого, скривавленого труна... Ой, Боже мій! Боже мій! (Затуляє обличчє руками).

Христя. Та годі-ж бо, мамо, годі, голубко! Не плачте, не вбивайте ся так! Майте надію в Бозі, Він не попустить, щоб так се минуло ся: Він і лиходія скарає, і щастє нам верне.

Ганна. Ні вже, ні вже! (Втирає сльози). Та й справді годі, чого се я? Неділя сьвята, треба про Боже думати, а я... Вийшла до тебе в садок та й почала таке...

Христя. Хтось наче йде: чути, що гомонить.

Ганна (прислухаєть ся). Матвіїв голос... Ходім, Христе, ходім швидче!

Христя. Ходіть! (Виходять).

ТРЕТІЙ ВИХІД.

Гонтаревський і Кирило.

Кирило. Так може-ж, ласкавий пане, ще сей козак і бреше? Може-ж він і не живий?

Гонтар. Коли-б він тоді вмер, то мабуть би не знав про його сей козак... Та й на що йому вигадувати? Ні, Максим живий.

Кирило. Щоб же було ласкавому панови тоді ще вдруге його шаблюкою почастувати! Або хоч і раз, та гарзд, щоб занімів.

Гонтар. Думав, що не встане... Здавало ся, що добре рубнув... Та того вже не вернеш, — нема про що говорити, бо неможлива річ. Ти лїпше вигадай, що чинити. Бо як вернеть ся...

Кирило. Погано буде, як вернеть ся, та про своє доминати-меть ся! Вельми погано буде! Бо ще може відає, хто батька вбив, то й тому не минеть ся.

Гонтар. Гадюко! а звідки-ж він відати-ме, коли нас тільки двоє було? Ти зрадиш хіба? Так нехай сатана відведе тебе від сього заміру! Бо скоро я хоч крихточку чого постережу — жили з тебе повитягаю! Кістки цілбі в тобі не лишу! Примушу тебе кричати в таких муках, що ти зазнаєш пекла ще на землі!

Кирило. Ото-ж таки, пане! Як то ласкавий пан ізлякав ся! Чого-ж би мені зраджувати? Яке мені з того добро? Адже й я стріляв, хоч моя куля припала старому дідові, а панська Петрови в самісіньке серце влучила... А все-ж і я в тій справі був, то нема мені ніякої рації зраджувати; далєбі, паночку ласкавий!

Гонтар. Так звідки-ж міг би він довідати ся про се?

Кирило. Звідки? Якнй же пан недогадливий! Адже-ж пан рубнув шаблею Максима... Хоч воно й смеркало ся, а все-ж парубчак міг пана пізнати... і не забути, що пан його так незручно почастував.

Гонтар. Правда... Так що-ж чинити? Кажи! Ти мудрий на всякі вигадки. Чимало вже їх вигидав, — давай же ще одну, бо треба!

Кирило. А що-ж там довго вигадувати? Вигадка проста — не мудра!

Гонтар. Ну?

Кирило. Вперше шабля його не дошкулила, так вдруге... Коли не шабля, так ніж, чи пістоль, чи ще там що, — чимало є доброго струменту на світі.

Гонтар. Дурний! Де-ж ти його знайдеш за Порогами. Та ще під сю завірюху, що почав там той лотр Хмельницький. А як сюди прийде та почне про своє право впоминати ся, до суду покличе, — тоді вже пізно. Тоді хоч і задавити собача, то всяке догадасть ся, хто се вчинив.

Кирило. Так, так! Се непридатне! Бо тоді зовсім пропала справа. Але-ж ласкавий пан забув, що можна не тоді, а тепер його до пекла ординувати і то без найменшої нам шкоди.

Гонтар. Не плети дурниць! Хто його і де тепер знайде та ще під сей час!

Кирило. Що під такий час, під сю колотню й замішанину, то се ще й ліпше! Бо хто тепер там уважати-ме на одного забитого, коли їх тисячі? Так і не постереже ніхто. А де його знайдуть? За Порогами... або у війську в Хмельницького... А хто його знайде? А хиб-ж пан уже забув за отсього козака, що в нас тепер?

Гонтар. Ну?

Кирило. Він у великій пригоді нам стане! Адже ласкавий пан казав, сей козак сам признав ся, що він лютий, довічний ворог тому Максимови, що він бажав би, щоб Максима на світі не було. Нехай пан укине йому в капшук якого десятка червінців та й пішле його до Січі... та ще звабити його, поменити ся ще йому десяток, чи й два тих покотельців дати, як він ізвідти вернеть ся...

Гонтар. (дивлячи ся на його пильно). І привезе певні прикмети, що Максим уже мертвий?

Кирило. Ге-ге-ге! Пан уже й зрозумів! Так, так саме й я думаю...

Гонтар. А чи згодить ся-ж він?

Кирило. О! Чому-б то й ні? Аби золото добре задзвонило, то чого тільки чоловік не зробить! То така, — знає ласкавий пан, — музика, що кожного до танців приведе.

Гонтар. (стоїть кілька часу замисливши ся). Гарзд! Іншого способу немає, — спробуємо сього. Клич його зараз сюди. Нікого тут нема, здаєть ся?

Кирило. Нікого, пане. А козака я бачив у саду.

Гонтар. Добре, я буду тут... Клич його!

Кирило. Зараз, пане! Тільки нехай пан голоснійше на золотій струні грає, бо та золота струна...

Гонтар. Іди! (Кирило виходить).

ЧЕТВЕРТИЙ ВИХІД.

Гонтаревський сам.

Немає іншого способу... Може з сим пощастить... Ще вчора мені здало ся, що з сим козаком щось можна буде зробити, через те й не пустив його. Всю ніч не спав за думками... Стільки клопотав ся, дбав, поневіряв ся стільки... Кров уже була... Ось-ось досягав... У руках мати — і збути ся всього! Через що? Через те, що трошечки схбила шабля, не розтяла як треба голови! Дурниця яка! То мушу ліпше її тепер накерувати. Ні, се добре вигадав Кирило! Навчило його мабуть саме пекло... Нехай той дурний зробить замість мене! Мушу-ж я свого досягти! (Мовчить). Як збуду ся сього, тоді вже все...

Тільки ще хлопцї, хлопцї ті! І є ж дурні, що вірять вигадкам отим... казкам дурним, що їх той божевільний Іван Вишенський пише! Ви, каже, кровю й потом народнім живете. Так що-ж з того? га? В моїх руках та кров, той піт людський; він золотом зробить ся могучим, що все подужує. Тепер я шляхтич невідомий, у панів великих тільки й можу бути попихачем — я! Хиба я гірший за їх? Хиба в мене менше розуму? Менше бажаю я панувати? А от нема сили — золота — і поневіряю ся. Я вгору з темряви, з убожества вибитий ся заприсяг ся, — нехай же ніхто мені сього шляху не перепиняє! Я крові не боюсь! Що там важить якого хлопа кров перед моїм заміром — можновладцем учинити ся? А піт людський... піт з отсього бидла?... На що-ж вони й на сьвітї живуть, сї кляті хлопцї, коли не на те, щоб на пана працювати? Щоб працюю своєю давати йому змогу сягати висше, висше... Коли Бог на сьвіт панів і хлопів пустив, то певно-ж на те, щоб сї панували, а ті працювали! Чи небо, чи пекло положило мені в серце моє жадання — не відаю, але-ж його удовольнити мушу, хоч би й кров розлила ся! І я його вдовольню! І можновладний Гонтаревських рід колись високо сягне!

ПЯТИЙ ВИХІД.

Гонтаревський. Максим увіходить.

Максим. Хто високо сягне, пане господарю?

Гонтар. (спокійно). Ти чув? Що ти чув?

Максим. Нічого, пане господарю! Чув тільки, що хтось має високо сягати. А хто саме, того не дочув ся.

Гонтар. Сідай сюди, — до тебе маю дещо мовити. (Сідає на ослін).

Максим (і собі сідаючи). А що-ж доброго прорече мені, пане господарю?

Гонтар. Ти мені скажи спершу, чи довгого язика маєш?

Максим. Як до чого! Коли до тасмниць, то короткого.

Гонтар. Гляди-ж! Так я тебе знову попитаю про того Січовника... про Максима Скидана.

Максим. Та ви, бачу, щось дуже цікаві до його, добродію.

Гонтар. Ти казав мені, що того Максима ненавидиш?

Максим. А казав.

Гонтар. Що він тебе зневажив, скривдив без міри тяжко.

Максим. Так, так.

Гонтар. Що за тую кривду нічим не можна віддячити — самою кровю.

Максим. А то-ж!

Гонтар. І ти помстив ся-б?

Максим. Чому ні?

Гонтар. Помстив ся-б. Але й досі не зробив сього? І досі дарував йому ту страшну кривду?

Максим. А вам що до того?

Гонтар. Як би мене хто тяжко так скривдив, уразив отак смертельно, як мовиш, то я-б йому сього не подарував! Години, хвилини спокійної я не мав би, — аж поки помстив ся-б, поки віддячив би йому!... Аж поки побачив би, як мій ніж глибоко йому в серце встромив ся-б... чи моя куля йому голову пробила-б.

Максим. Он як!

Гонтар. А тобі хіба не так? Ти можеш тихо, як те дурне ягня, стерпіти страшну кривду і не помстити ся? Ні, ти повинен помстити ся над твоїм ворогом, над тим Максимом Скиданом.

ШОСТИЙ ВИХІД.

Ті, що й були. Ганна тихо йде стежкою, замислена. Почувши несподівано розмову, синяєть ся на хвилину і дочуває, що говорять про Максима. Тоді відразу ховаєть ся за кущі, щоб слухати.

Максим. А хто-ж то вам, пане господарю, сказав, що я таке ягня? Може-ж і я такий, що глибоко у серці ховаю ту зневагу, ту кривду, що мені зроблено... ховаю, бережу, а вона їсть мені серце, точить мені душу і все щось мов шепоче, шепоче мені: помстись! Помстись так, щоб ворог почув твою помсту!.. (Устас розпалившись).

Адже він усе в тебе відняв: рідних, коханих, добро твоє — все! все! І ти йому простиш? Не розтопчеш його як гадячу? Ні, ні! Ех, та що й казати!.. (Сідає знову).

Гонтар. Ні, ти кажи все! Тепер ти говориш так, як личить козакови, як личить лицареві говорити. Лицар мусить нікому й ніколи кривди своєї не дарувати... повинен за неї мстити ся люто, без жалю!.. Так і ти чинити мусиш! Ти повинен помстити ся над Максимом.

Максим. Я повинен помстити ся над Максимом Скиданом? Гаразд! Але-ж як?

Гонтар. Як? Ти-ж сам казав... Хиба немає в тебе шаблі, ножа, истоля? Хиба що з їми робити не відаєш? Не вмієш ворога вбивати? Адже доки він живий, — нема тобі спокою, бо ти зневажений, беззачесний! Повинен ти його вбити.

Максим. Повинен, мовите? Може. Але-ж повідайте мені, пане господарю, чого се ви так про мене турбуєтесь? Чого се вам так хочеть ся, щоб я не подарував тому Максимови своєї кривди, щоб я помстив ся? Чого такі до мене зичливі єсьте?

Гонтар. Питав уже тебе, чи знаєш ти мовчати... І знову ще раз про те-ж спитаю.

Максим. А я скажу знову: знаю.

Гонтар. Памятай-же, що сказав. Маю звірити тобі таємницю. Але-ж відай, що коли-б ти зрадив, коли-б ти хоч словечком кому пробовкнув ся... одно слово з твоїх уст про се — вже тобі смерть обіцяю.

Максим. Не лякайте мене, добродію! Я смерти в вічі зазираю не один раз і звук її не бояти ся. А коли я подав слово, що мовчати-му, то вже певне.

Гонтар. Слухай-же! Максим Скидан — єсть він мені такий саме ворог, як і тобі.

Максим. Он воно що! А чого-ж то так, добродію?

Гонтар. Досить тобі тег знати, що він мені до смерти ворог.

Максим. І пан добродій хотів би над їм помстити ся так саме, як отсе мені повідав?

Гонтар. Хотів би.

Максим. Бачу, пане господарю, що ви не з тих, що дурнями звуть. Ну, а я-ж вам на що здав ся?

Гонтар. Мені треба рук до помсти.

Максим. Дак ви хочете довідати ся, чи я своїх не позичу?

Гонтар. Нехай будуть твої руки, а моє — золото.

Максим. Он як! А чи багато золота? Бо знаєте, яка робота, така й плата.

Гонтар. Я дам тобі отсей кашшук, — в йому повно грошей. (Кидає Максимови на коліна кашшук). Се тобі на дорогу. Поїдь у Січ, убий там його, привези мені певні прикмети... Тоді я тобі ще не один такий кашшук дам.

Максим (Бере і зважає кашшук на руці). Не один, кажете? А скільки-ж?

Гонтар. Два... три... пять!..

Максим (знову важить кашшук на руці). Не дуже важкий, — голова козача важча. Єсьте скупенькі трохи, пане господарю. Ну, та вже хай і так буде: чи пять, то й пять! Несіть же зараз нять кашшуків! давайте їх сюди!

Гонтар. Як то?

Максим. Да так! Я вже вернув ся з Січи і вам прикмети привіз.

Гонтар. Що ти мене морочиш?

Максим. Чого-ж бі я морочив? Невже ви, пане господарю, думали, що ви самі домислили ся до того, як треба мстити ся? Які-ж бо ви швидкі! Я се й без вас добре відав. Відав і вчинив що треба без вас, без ваших грошей. (Устає). Візьміте їх назад, не треба їх мені! (Кидає гроші Гонтаревському, той їх бере).

Гонтар. (помовчавши). І ти його вбив?

Максим. Убив.

Гонтар. Прикмети дай мені!.. прикмети певні!..

Максим. Прикмети та ще й певні! Як би-ж я знав, що вам їх давати мусити-му, то я-б їх і заховував; але-ж я сього не відав, то що-ж маю чинити? А, ось, ізгадав! (Виймає з-за поясу кинджала). Бачите сього кинджала! Він був його, Максимів. А я з Максимом приятель, бач, був, — про людське око... Я йому голову в стегу шаблюкою ростяв... Там його й знайдено... всі думали, що Та-

тарва се справила... я-ж приятель був йому, то й узяв на спомін сього кинджала, як мого приятеля ховано. Дивіть ся, читайте, що на йому викарбовано, — отут-о! (Виймає з піхов кинджала й подає Гонтаревському).

Гонтар. (читає). „Максим Скидан“... Його кинджал!.. Але-ж ти може иньшим способом яким його добув... може виміняв... Ще дай прикмет! дай мені впевнитися, що ти не зводиш, не вигадуєш.

Максим. На голові у його шрам великий був, —десь він здобув ся... Дак я як утив його шаблюкою сією, то як раз той шрам уперек перетяв.

Гонтар. Оповідаси — мов правда. І вірю я й не вірю... І хочу я радіти, — і не можу. (Зривається з місця). Ходім! ходім, — я хочу ще у тебе роспитатись, упевнитись!..

Максим. О, певний будь! (Виходять).

СЬОМИЙ ВИХІД.

Ганна сама виступає зза кущів.

Чи я не помилила ся? Чи так я почула? Може се мана? Може мої вуха мене одурили, мої очі з мене насміяли ся, — і я нічого того не чула й не бачила? Та що-ж я чула? що? Максим живий... Ні, був живий!... А тепер уже знов — ні. Удруге неживий! Удруге в мене його віднято!.. Я-ж мати... мати... А то-ж моя дитина єдина була... — За віщо-ж ти, Господи, так мене караєш? Удруге втратити! Хиба мало муки було раз, що-б іще й удруге її відбувати?... Кому він що зробив? Кому на перешкоді став? Кому? Тому, хто кров мою не що дня! Він його вбити казав... і вбив би, та тільки, що нікого вже вбивати!.. На що-ж йому тепер убивати його? Тепер?! А тоді?! О, Господи, які страшні думки печуть мені голову! Невже-ж се може бути! Невже-ж сьому правда? Я була жінкою тому... Ні, ні, ні! Не хочу, не хочу про се думати, бо се страшно!.. (Павза). Страшно думати? А бути жінкою душогубови — не страшно? Тому, хто твого чоловіка й сина вбив? Тобі се не страшно! Ха-ха-ха! Може ти з їм і вбивала в купі? Ні, ні, ні! Я не

вбивала! не вбивала!.. Господи! (Хапаєть ся за голову. Мовчить). Дак що-ж? дак так і буде далі? І не помщу ся я? Ой ні! Я покажу, що не я вбивала! Я помщу ся! І над своїм катом, і над сим розбишакою молодим. Як же? як? Ще не відаю. Але скоро відати-му. Тільки мовчати поки треба. Я вмю мовчати, бо я довго мовчала!.. А тоді кривавими словами промовлю!.. Цить! Хтось іде! чи не вони знову? (Заходить за куші).

ВОСЬМИЙ ВИХІД.

Ганна схована. Максим з Христею стежкою йдуть.

Максим. Я досягну свого, — будь певна! Я вирву тебе звідси, — мою будеш... до віку...

Христя. Коли-б то Бог дав!

Максим. Дасть! дасть, моя голубко! (Цілує її).
Удвох щасливі будемо. (Проходять).

ДЕВЯТИЙ ВИХІД.

Ганна сама виходить ізза кушів.

Як то? І її в мене відніма? Мою дочку, мою останню втіху? І її зводить, занапастити хоче? Брата вбив, а сестру зводить? Та де-ж ти, помсто, де? Мозку дурний жіночий, — чом же ти нічого не вигадаш, не вимудруєш? Хиба мало кар на світі, що ти ні однієї не добереш?

ДЕСЯТИЙ ВИХІД.

Ганна. Мотря вбігає з того боку, куди Максим із Христею пішли.

Мотря. Пані, там кобзар прийшов. Каже: коли старі люде, чи козаки, — то думу засьпіваю, а коли молода молодь, то веселою піснею звеселю. Господи, як хочеть ся послухати! Я стріла зараз панночку, так вона казала, щоб сюди його в сад покликати. Покликати-ж, нані?

Ганна. Кого?

Мотря. Та кобзаря-ж!

Ганна. Якого кобзаря?

Мотря. Та отого-ж, що я кажу. Панночка казала, щоб сюди покликати. Він зараз отут коло хвіртки стоїть. Я побіжу покличу. (Вибігає).

ОДИНАЙЦЯТИЙ ВИХІД.

Ганна сама, а тоді Мотря, Христя й Кобзар. За їми кілька чоловіка челяди. Згодом ще дехто з селян приходить. Максим.

Ганна (сама). Який кобзар? На віщо там кобзар, коли в мене серце болить... болить!..

Мотря. От уже панночка й веде кобзаря. Отсюди, отсюди, дідусю! (Підводить кобзаря до ослона й садовить його). Отут сідайте!

Кобзар. Спасибі тобі, моя ластівочко, що клопочешся за старим! Отут мені добре буде сьпівати, і вас, і себе звеселяти.

Стара баба. От, добре, і я пошлухаю якої вешенької.

Мотря. Може ще й потанцюєте, бабо?

Стара баба. А що ти німієш шя? Як була я молодюю та така гарна була... так я тоді танцювала — Гошподи, крашно!..

Мотря. Се мабуть було ще за короля Панька, як земля була тонка? (До діда кобзаря). А здалека, дїду, йдете? Втомили ся мабуть?

Кобзар. Ні, не дуже здалека... Зпід Чигирина, дочко.

Максим (дослухавши ся про Чигирин). Зпід Чигирина, дїду? То може ви й казок добрих знаєте казати? (Підходить до його).

Кобзар. А знаю, синашу, чому не знати?.. Та тільки тепер казки все страшні... Он, повідають, у коронного війська з козаками потреба була... баталія...

Дехто з челяди. Ну, то й що, дідусю? Що-ж там? як?

Кобзар. А не подужано козаків... Ні, не подужано...

Дехто з челяди. Невже? А як же саме було? Повідайте нам, дідусю!

Кобзар. Не відаю, діточки, не відаю... Чув тільки, що не подужано козаків, а як саме було — не відаю. А тільки скрізь народ ворухнеться, — так хмарою і йде до Хмельницького...

Парубок. Щось дуже кровю пахтить...

Поважний чоловік. Та вже чути!.. Щось та буде. Без бійки не минеться.

Стара баба. Ох, лишечко, лишечко! Не дурно-ж у мене жожуляшта курка півнем шпівала, — оче-ж воно й шиталося... Я так і вгадувала, що буде нещастя: або понешть, або голод, або війна...

Мотря. А вже-ж, бабо! Так, як той циган, що, — каже, — в мене три сини та всі три вгадьки: як скаже один, що буде дощ, другий, — що сніг, третій, — що соняшно, — так котрий і вгадає! (Сьміх, гомонять люде).

Кобзар (поки люде гомонять, киває на Максима). А допоможі мені, синашу, кобзу зняти, а то старпій уже став, руки не слухаються... (Як Максим нахилиється над їм, пособляючи йому знімати кобзу, він йому каже стиха): Батько Хмель іде на городи... Велить, щоб ножі на поготові були... Завтра, коли переміни не буде, — за ножі... (Ганна, позад кобзаря стоявши, дочула, що він Максимови сказав, і стоїть уражена). Спасибі тобі, синашу! Ну, тепер я й заграю.

Поважний чоловік. Та годі вам цокотіти, — нехай дід грає!

Мотря. От уже й погомоніти не дають.

Кобзар. Ну, якої-ж вам, діточки мої, засьпівати? Чи танцюрнстої, чи поважної?

Мотря й дехто з дівчат. Танцюрнстої! веселої, дідусю, засьпівайте! А то бач, — бабн танцювати хочуть.

Поважний чоловік. Ні, дїду, — ви краще нам такої засьпівайте, щоб вона нам до серця промовляла... щоб вона про наше горе казала... поважної!..

Дехто з чоловіків. Еге, поважної!.. поважної!

Кобзар. Та коли так, то хіба засьпіваю вам, люде, добрі, про правду.

Дехто. Гаразд! гаразд! Сьпівайте, дїду! Цитьте-бо!

Кобзар (дзвонить спершу в струни, а тоді співав):

Нема в світі правди, правди не зіськати!
 Що тепер неправда стала правдувати.
 Уже тепер правда стоїть у порога,
 А тая неправда сидить кінець стола.
 Уже тепер правда в панів під ногами,
 А тая неправда гуляє з панам.
 Уже тепер правда сидить у темниці,
 А тая неправда з панам в світлиці.
 А вже тая правда ридас слезами,
 А тая неправда впила ся медами.
 Чи ти, щира правдо, в темниці умерла,
 Що тепер неправда увесь світ зажерла?
 Коли-б тебе, правдо, на світлі зостріти, —
 Орловими крильми раді-б ми летіти.
 Вже-ж бо кінець віку отсе приближив ся:
 Хоч рідного брата тепер стережи ся.
 Із ним на суд стати, — правди не зіськати,
 Тільки сріблом-злотом панів насипати.
 Хто по правді судить, то того карають,
 А хто не по правді, — того поважають.
 Ой хто буде в світі правду шанувати,
 Тому зоплеть Господь що-дня благодати,
 Бо сам Господь — правда і смирить гординю,
 Сокрушить неправду, вознесе святиню.

ДВНАЙЦЯТИЙ ВИХІД.

Ті, що й булп. Гонтаревський приходить на кінець пісні і дослухаєть ся до неї.

Гонтар. Як смієш ти такої тут співати, волоцюго клятий?

Кобзар. А хіба вона яка, пане? Адже її всі співують. Не я її складав, а люде, — я свого не вигадував.

Поважний чоловік. Се, пане, пісня давня, всі ми її знаємо, — чому-ж її не співати?

Гонтар. Не смій мені рота роззявляти! (До кобзаря). Геть мені звідси зараз! На що його тут пущено? Щоб

ніколи сих волоцюг і близько двору не було. (До челяди) Вуженіть його звідси зараз! (Слуги хапають і виводять кобзаря). (До Ганни). Повинна пильнувати, щоб сього не було, а не сама потурати тому. (Виходить. Максим іде за ним слідком. Христя в другий бік).

ТРИНАЙЦЯТИЙ ВИХІД.

Ганна сама.

Я чула щось... щось я чула... Той кобзар йому ніш-ком казав: „Беріть ся за ножі... Хмельницький іде... на поготові будьте!“ До чого се? То кобзар знає сього душогуба? І якесь душогубне діло вкупі почати мають?.. Се кобзаря сюди з звісткою прислано. А! догадалась! се-ж ті бунтовники, що про їх скрізь чутка йде... (Мовчить). Ось де помста! Тепер я її маю, тепер я її з рук не пущу. Коли не обох, так хоч одного поки скараю. Ти вбив мого сина, ти впив ся його кровю... ти хотів украсти мою дочку, щоб і її кровю впити ся, щоб із неї назнуцати ся!.. Ну, так кров же за кров! Одно слово тільки тим скажу, — і ти на шибениці повиснеш. Тоді вже нікого не вбивати-меш! Стрівай! Я зараз! зараз!... Я не забарю ся! (Вибігає).

ЗАВІСА.

ТРЕТЯ ДІЯ.

Сьвітлиця та, що і в першій дії.

ПЕРШИЙ ВИХІД.

Мотря щось порастє ся в хаті, прибірає. Овсїй увіходить згодом.

Мотря. І Господи, який недобрый пан! Кобзаря, нещасного старця, — і того прогнав. А так хотіло ся по-танцювати! Боже-ж, люблю танці!.. Як заграє музика, то так би... Як то кажуть, — за танці й батька-б віддала!..

Шкода, що нема батька, то нікого й віддавати. А нудно жити самій, — хоч би який гарний козак посватав! Коди-ж тільки Овсїй і вязне. А гарного нема. А я вередлива: як не гарного, то й ніякого... та ще й молодого. (Присьпівує:)

А вже-ж менї не хочеть ся
З старим дідом морочить ся:
Коди-б мене молодий, молодий
Хоч по хатї поводив, поводив!..

Овсїй (що зазирає у двері ранїйше ще). А ось я поводю. (Увїходить).

Мотря. Хиба ти молодий?

Овсїй. А чому-ж нї?

Мотря. А порохи-ж із тебе не сиплеть ся?

Овсїй. Яка бо ти, Мотре! Я до тебе з щирим серцем, а ти все гдуєш. А я-б тебе посватав.

Мотря. От лишечко: він би й посватав, так вона сватати не даєть ся.

Овсїй. Вийди сьогодні ввечері, хоч поговоримо. Я гостинців принесу.

Мотря. А вже-ж вийду! тільки нехай учора серед ночі саме онївдні, у Спасівку на льоду.

Овсїй. Та ну-бо! (Хоче її заїняти).

Мотря. Геть, — менї треба йти. (Вибігає і на порозі стриваєть ся з Семеном). Паничу, он до вас Овсїй прийшов.

ДРУГИЙ ВИХІД.

С е м е н. О в с ї й.

Семен. Чого тобі?

Овсїй. Та нї, се я не до вас, а, сказати, до пана.

Семен. Нема його тут, — десь на дворі.

Овсїй. То я й іду. (Виходить).

ТРЕТІЙ ВИХІД.

Семен. Христя проходить через хату.

Семен. А ти осьде, Христечко! А я тебе шукаю.

Христя. На що я тобі здала ся?

Семен. Як то на що? Ти-ж уже моя тепер, Христе.

Христя. Твоя? Який ти швидкий! А може-ж іще я й не схочу?

Семен. Аби я схотів! Ти проста хлопка, а я шляхтич, то вільно мені з тобою що схочу зробити. І як схочу, так зараз і будеш моєю, бо батько казав, що скоро й весілля.

Христя. То нехай твій батько і справляє з тобою весілля, а мене на йому не буде.

Семен. Будеш! Не прийдеи сама, так силоміць приведуть.

Христя. Силоміць?! Може силоміць і цілувати себе примусиш?

Семен. А вже-ж примушу, коли сама не схочеш. Адже я тобі малжонок, муж буду.

Христя. Розумієш ти багато!

Семен (хоче її поцілувати). А от я й зараз покажу тобі, що примушу.

Христя. Геть, навісний! (Відпихає його). Ніколи тобі не пощастить мене поцілувати. Хиба тоді, як не могли-му ворухнути ся. Кажу тобі по правді й по щирости, Семене: не занапащай ти ні свого, ні мого віку. Я тебе не люблю і любити ніколи не буду. Пошукай собі якої иньшої, такої, щоб ти їй до вподоби був. Бо як займатимеш мене, то з сього тільки лихо повстане і тобі, й мені. Я не з тих, що легко подають ся, не з тих, що скоряють ся. Я людина, і є в мене своя людська воля. Нікому я тієї волі не віддам на поталу, бо лїпше не жити, аніж жити волі не маючи, поневіряючись. Отож подумай про се та й облиш краще мене!

Семен. Своя воля є тільки в шляхтича, у хлонів її немає.

Христя. Який же ти на розум убогий, що нічого окрім свого шляхетства й зрозуміти не можеш!

ЧЕТВЕРТИЙ ВИХІД.

Ті, що й були. Гонтаревський увиходить.

Семен. Маєте, тату: Христя мало не плює на мене, каже, що й по вік того не буде, щоб вона жінкою мені була.

Гонтар. Що?!

Семен. Ви їй звеліть, тату, щоб вона так не казала.

Христя. Я правду кажу і так, як я кажу, так і буде.

Гонтар. Мовчи! Буде так, як я звелю. Хиба ти хочеш, щоб я тебе на віки в льох заперував?

Христя. Ліпший льох, ніж нелюб.

Гонтар. Годі, кажу! Бо я караю так, що до віку кара згадуєть ся.

ПЯТИЙ ВИХІД.

Ті, що й були. Кирило.

Кирило (ввіходить). Пане!

Гонтар. Чого треба?

Кирило. Та є в нас новина та ще й дуже недобра.

Гонтар. Кажі, яка?

Кирило. Хлопи неспокійні стали. Учора як ласкавий пан на них нагрімав, то я думав, що сьогодні ліпше буде. Де там! ще гірше! Кажуть: не довго вже знущатимете ся з нас, бо вже Хмельницький побив Ляхів, то скоро й тут буде. Тоді, кажуть, і вам, лядським полугачам, не минеть ся.

Гонтар. До того рознустив ся хлоп, що сьміє проти пана такі слова казати! Ні, треба карами такими їх налякати, щоб вони труслили ся тільки згадавши ті карн.

Кирило. Сьвяту правду милостивий пан мовить.

Гонтар. Хто-ж сьміє так отсе казати?

Кирило. Та скрізь кажуть. А найбільший призвід отой Грицько дає. Він повідає дурням, а ті слухають.

Гонтар. До вязниці його!

Кирило. Та тільки я думаю, що не сам він се вимудрував. Хтось мабуть по селах ходить та такі вісти пускає та народ підбурює.

Гонтар. А ти пильнуй! дивись! А поки піди й зараз Грицька забери.

Кирило. Та я вже й так його забрав. Та ще, беручи його, потрусив трохи в хаті та й знайшов у стрісі отсі клюги списові — аж три. (Показує клюги панови).

Гонтар. Так он уже до чого підле хлопство береться! Наливайків та Острияниць ізгадують! Так я їм иньшим способом нагадаю! Веди сюди Грицька!

ШОСТИЙ ВИХІД.

Ті, що й були. Овсїй та Манїйло уводять ізвязаного Грицька і стають біля порога.

Гонтар. (до Грицька, показуючи на клюги списові). Се що? (Грицько мовчить). Чого-ж мовчиш? Мов!

Грицько. Хиба не бачите? Самі-ж добре бачите, що воно є.

Гонтар. На що-ж се?

Грицько. Свиней мабуть колоти.

Овсїй. Свиней колоти? Сторія! А я думав, що таке тільки на людей роблять.

Грицько. Такі люде, як ти та він (киває на Кирила) все одно що свині.

Гонтар. Годі! Кажи мені, на що ти їх робив?

Грицько. Кажу-ж: щоб свиней колоти або людей таких, як свині.

Гонтар. Гаразд! А хто-ж тебе сього навчив? Хто тебе навчив такі зухвальні слова проти пана відповідати?

Грицько. Сам не дурний... Та ще ваші канчуки навчили.

Овсїй. О, він, пане, мудрий на вигадки, язик у його острий як бритва. Я його веду та й кажу йому: ти-б, кажу, так не робив, бо пан гнівати-меть ся! А він мені каже: начхать мені на твого пана. Твій пан такий саме дурень, як і ти. То-б то я — дурень!

Гонтар. Мовчи, йолопе! (До Грицька) А ти каж: хто вас навчає, підбурює до такого?

Грицько. Вітер у полі!

Гонтар. Візьми його, Кприле! Розмов ся з їм розпеченим залізом та батогом.

Кприло. О, залізо як припече, то зараз моторнійший на язик учинить ся. Ге-ге-ге! Я се вже добре знаю! (До Грицька). Ходім, голубчику, я тебе погрію!

Грицько. То що? — печіть! Та тільки недовго вже: скоро, скоро ваше нанування минеть ся!

Христия (до Гонтаревського). Не мучте людей! На що ви їх мучите? Се-ж гріх, — простіть його! У його-ж діти малі.

Гонтар. Сьмієш ти?

Христия. Бог вас покарає!

Грицько. Спасибі, панночко, за оборону. Нехай вам Бог за се віддячить!

Гонтар. Ведіть його! (Виходить сам. За їм виводять слуги Грицька).

СЬОМІЙ ВИХІД.

Христия сама, а тоді Максим.

Христия. Душогуб! кат! Господи! та коли-ж буде кінець сим мукам? Бачити се і не мати сил оборонити!

Максим (увиходить). Що се ти, Христе? Сльози з очей? Плачеш?

Христия (втирає слези). Ні, я не плачу, я не хочу плакати! Тільки якже його дивити ся на се все? Зараз узяли чоловіка безщасного на муки, на мордування.

Максим. Знаю вже! Казано мені. Що-ж йому зроблено?

Христия. Повели мордувати, щоб довідати ся, хто підбурює.

Максим. Шкода чоловіка, — щира душа! А нічого не поробиш! Та може викрепить, поки станеть ся. Бо вже ось-ось... (Підходить і тихше говорить). Отой кобзар, що сюди приходив, то він до мене приходив. Післано його мені переказати, що вже скрізь люде на поготові. Потоць-

кого побито, все лядське військо знесено. До завтра ся чутка піде поміж народом і скрізь повстануть!

Христя. Ох, Максимочку! чи так же воно буде? А як не пощастить?

Максим. Як не пощастить, то поляжемо за волю, за рідний край.

Христя. Коли не пощастить, то тоді й мені годі жити! Бо жити невольницею, поневіряти ся за нелюбом — ні! з роду, з віку сього не буде! Не можу! Тебе самого, мій голубе, змалечку любила, і буду твоя або нічня.

Максим (пригортає її). Серце моє дороге! А я тобі скажу, що і в тяжкій неволі турецькій, повертаючи веслами на галері, і серед Січового товариства, і в поході військовогому — ніколи, ніколи я тебе не забував! Завше ти мені ясною зіркою любовою світіла-сяла, вабила до себе. Я згадував наші літа дитячі любі, наше кохання молоде чисте, дитяче кохання... Згадував, як я приїздив до дому з київської школи, а ти мене стрівала... як ми 'все літо не розлучали ся... Все в мене загинуло: батька вбито, мати за ворога-душогуба замуж пішла — все загинуло; тільки ти, ти сама zostавала ся єдиною втіхою, єдиною надією... І скажу тобі по правді: коли-б не ти, то минув би я сю господу, не зайшов би я сюди дивити ся, як ворог моїм добром порядкує. Як розіллеть ся широке море гніва народнього, то все залле... І його залле, і він згине, і не треба мені пімсти: і без мене вона станеть ся над їм, як і над кожним недоляшком, панським полігачем. Тільки згадка про тебе, про моє молоде кохання тягла мене сюди, зваблювала якоюсь таємною принадою. Я прийшов, глянув на тебе, — і ти мені ще кращою, ще любійшою, ще дорожшою стала. Тепер або впрву тебе з тієї неволі, або й сам поляжу.

Христя. Визволь, серце моє єдине, вірне! А не пощастить, не визволиш, — то принаймні вкупі поляжемо. Де ти, там і я. І я-ж козака дочка, і я-ж свій край люблю... Тільки що я не вмію так боронити його, як ви, мужі, але-ж хочу...

Максим. Не бій ся! все буде гаразд! Визволю, захищаю тебе й матір у тихе безпечне кубелечко, а сам до

діла: розбивати кайдани, з лядської кормиги рідний народ визволяти.

Христя. От, тільки казала, що полягла-б з тобою, а тепер ти сказав, що покинеш мене, то вже й сумно мені робить ся.

Максим. Коли-ж повинність веде, братя-товариство кличе і душа того хоче. Тепер кожен, себе не жаліючи, повинен ставати за громадську справу.

Христя. Ото-ж то, що кожен повинен, — а чом же я того не можу? І я-б хотіла рідну країну боронити. І на що я дівчина?!

Максим. Зможемо й ми се зробити. Кров не про дівчат та жінок. Вогато її розіллється, пеклом на який час ізробить ся все навкруги... Але-ж не можна, щоб саме пекло на землі панувало. Тим треба, щоб ви, наші кохані, сестри й матери, серед тієї пекельної завірюхи зберегли тихі, затишні куточки ясного раю — любого, завітчаного... Треба, щоб серед обмитої кровю землі той рай розцвів ся потім пишню...

Христя. Як ти гарно кажеш, Максимочку! Як би то все так і стало ся!

Максим. Моли ся-ж Богу, щоб стало ся!

Христя. Цить! хтось іде... Може се він, — підшвидче, щоб мене з тобою не побачив! (Вибігає).

ВОСЬМИЙ ВИХІД.

Максим, а згодом Гонтаревський.

Максим (сам). Ну, коли се він, то ще трохи лукавства, трохи брехні. З роду-б не поняв віри, що мені так важко буде тією зброєю повертати. Шабля — проста річ, але язиком вивертаючи ворога дурити — се не моє діло. Волів би з трьома сам шермицерію*) чинити, аніж із одним хитроців заживати. Та й гідко-ж як! І сам не відаю, як се мені тоді відразу на думку спало себе самого душогубом ізробити, а тільки бачу тепер, що се дуже добре, бо він вірить і нічого не догадасть ся.

Гонтар. (увиходить). Се ти...

*) Поединок.

Максим. Може мене шукали, пане господарю? Може знову хочете допитувати ся про прикмети?

Гонтар. Не треба мені, то все був жарт.

Максим. Отак! Та й хитрий же ви, пане господарю! Та не підійдете мене. Може то й жарт був, але такий, що дуже вже від його правдою тхнуло.

Гонтар. Тепер се жарт.

Максим. Овва! Якже у вас добре жартують, пане господарю! (Виходить).

ДЕВЯТИЙ ВИХІД.

Гонтаревськнй, а згодом Кирило.

Гонтар. (сам). Здасть ся, ліпше буде так. Чи стяв його він справді, чи не стяв, — того тепер у його з душі ніяким робом не видереш. Коли він уже його вбив, то мені добре; коли-ж не вбив, а тільки мене зводить, то такому брехунові вже не можна сього діла доручати. Чи так, чи пнак, — ліпше, що зрік ся. (Мовчить). Ліпше, звісно... Але те лихо, що я знову непевний, знову не відаю, чи я збув ся свого ворога, чи ні. Треба знову довідувати ся, і коли що, так знову заходи чинити, щоб діло до краю довести. А тут іще сі звістки про Хмельницького... хлопн щось неспокійні... Чи не виказав чого хоч небагато той шибенник Грицько? (Підходить до дверей і гукає): Гей, Кириле! Чуєш!

Кирило (ввіходить). А що зведить ласкавий пан?

Гонтар. А що Грицько?

Кирило. Мовчить запекла душа.

Гонтар. Мабуть ти мало ходив коло його?

Кирило. Де там, мало, — ге-ге-ге! Я йому й ніжки червоненьким залізом погрів, і спинку батіжком полоскотав... і так іще його трохи потрусив — за малим і дух не витрусив.

Гонтар. Ну, так і що?

Кирило. Та нічого, пане! Так таки нічого й не каже. Іноді тільки каже: Стривайте! Се вам не минеть ся. Та ото й усього.

Гонтар. Забісований хлоп! Дай йому ще палу, — аж поки признасть ся.

Кирило. А може-б ми його на шибеницю зберегли? Бо се, пане, добра-б наука иньшим була... наочна наука... А коли йому зараз іще палу дати, то глядіть, щоб клятий хлоп не ігнїв! Може лїпше так: нехай сьогодні спочине, а завтра знов.

Гонтар. Ну, роби як знаєш, аби добув з його що треба. Та хлопів пильнуй мені та дослухай ся. Непевний час.

Кирило. А дуже непевний, — правду мовить ласкавий пан. Уже така є чутка, що по деяких ближніх слободах селяне за коси та за списи взяли ся.

Гонтар. Погано. А за Хмельницького що кажуть? Яка поголоска?

Кирило. Кажуть, що сюди з страшною силою насуває.

Гонтар. (помовчавши). Ми свого пильнуймо: скоро хто посьмів що учинити — на шибеницю.

Кирило. Гарзд, ласкавий пане!

ДЕСЯТИЙ ВИХІД.

Ті, що й були. Христя, а згодом Максим.

Христя (вбігає стурбована). До нас у двір чогось жовніри йдуть.

Гонтар. Жовніри йдуть? Чого-ж їм треба? А ти чого так ізликала ти? Чого тобі так страшно?

Максим (увиходить). Я чув, хтось біг. Якась турбація. Що стало ся такого?

Христя. Жовніри йдуть... багато... уже в дворі — здаєть ся сюди хочуть іти...

Максим (хапаючи ся за шаблю). Жовніри! (Схаменивши ся). Ну, так що? Нехай собі йдуть, коли їм треба.

Гонтар. (до Максима). А ти-ж се, козаче, чого так стрепенув ся? Кириле, піди довідай ся, чого їм треба. (Чути ходу).

Кирило. Та чи не отсе вони самі сюди і йдуть?

ОДИНАЙЦЯТИЙ ВИХІД.

Ті, що й були. Ганна, а за нею польські жовніри.

Ганна (показуючи на Максима). Ось він... Ось розбишака. Він про Хмельницького, про бунт умовляв ся з кобзарем.

Христя. Ой, Боже! що ви, мамо, кажете? На що ви се зробили?

Ганна. Що я кажу? Правду! Що я зробила? Помстила ся! Він убив мого сина, — я віддаю його на смерть!

Максим. Що се за вигадки?

Ганна. Не вигадки! Я сама чула все! (До жовнірів) Чого-ж ви стали? Беріть його! Він бунтівник! Я сама чула, я сама свідчити-му.

Жовніри (сікають ся брати Максима). Ану бери його, бери!

Максим (вигибає шаблю). Гетьте, бо зараз кровю запахне! Довідали ся таки! Ну, підходь, хто хоче в вічні смерті зазирнути!

Ганна. Беріть його! Невже ви такі боязкі, що всі одного боїте ся?

Христя. Мамо, мовчіть! Се-ж — син ваш!

Ганна. Син, кажеш? Який син? У мене нема сина, він умер — його вбив сей душогуб, і я над їм за се мщу ся.

Христя. Мамо, сьому неправда — се син ваш Максим.

Ганна (мовчки дивить ся на Максима)! Не кажи так! Не може сього бути! Ні, не може! Я свого сина любила, я його не зрадила-б!

Максим. Любили ви, мамо, свого сина і — зрадили!

Ганна (несамовито скрикує і кидаєть ся до Максима). Сину мій єдиний, се-ж ти! Максимочку, се-ж ти! О, Боже, що я наробила! (Припадає до його).

Гонтар. (до жовнірів). Що вам казано — те правда. Се бунтівник, від Хмельницького присланий нарід підбурювати. Беріть його!

Жовніри. Бери його! (Хапають Максима в той час, як його мати обнімає).

Ганна (вириває його в їх із рук). Гетьте! гетьте! Не чіпайте його! Се-ж син мій! (Жовніри її відпинають).

Гонтар. Стривайте! Не ведіть його на село. Там вязниця така, що зараз із неї можна втекти. У мене є добра схованка. Туди його посадити, поки шибенницю наготуємо. Кириле, відведи їх!

Жовніри. То нам ще й ліпше!

Максим. Прощавайте, мамо! Прощавай, моя сестро і моя кохана! (До Гонтаревського). А ти, кате, убив батька, вбиваєш сина, — але-ж бережись! Засяла вже й нам зірка з неба, волю съв'язу віщуючи! Іще трохи і мати-мете ви відплату за ваше знущання з безщасного народу! Так, я бунтівник! Але тисячі, сотні тисячів бунтівників таких повстануть і страшною грозою увесь край струсоне, і буде та гроза доти, поки рознадуться кайдани, і вільний нарід на вільній землі запанує!

Гонтар. Ведіть його! (Жовніри ведуть Максима).

Ганна (кидається за їм). Сину, сину, прости мене!

Максим. Я прощаю, мамо! (Виходить з жовнірами). Ганна надає неприємна).

Гонтар. Тепер я — пан!

ЗАВІСА.

ЧЕТВЕРТА ДІЯ.

Частина двору Гонтаревського. З переду вязниця — невелика кам'яничка, так поставлена, що вікном з ґратками до глядачів, а двері з лівого (від глядачів) боку. Позаду вязниці, через усю сцену з лівого до правого боку, тин із перелазом; перелаз по лівий бік вязниці. За тинном шлях.

ПЕРШИЙ ВИХІД.

Овсій та Манойло, вартові сидять на камені під вікном біля вязниці. Нарід шляхом проходить з роботи вертаючись: хто з лопатою на плечах, хто з іншим струментом до весняної роботи — чоловіків двоє йде.

Чоловік 1-ий. Нехай йому всячина, втомився!

Чоловік 2-ий. Бо панови здавалося, що ми вчора мало робили. Св'ята неділя, а ти роби!

Чоловік 1-ий. Ну, вже й підгонив сьогодні клятий Кирило! (Підходять).

Овсїй. Усе нашого Кирила почитують. Мабуть люблять... Добрий чоловік...

Манойло. А то-ж... Бог не візьме, а чорт ізлякаєть ся.

Троє дівчат.

Дівчина 1-ша. Ходіть, ходіть швидче, сестрички!

Дівчина 2-га. Чого там бігти? Ми-ж і так утекли від своїх наперед.

Дівчина 1-ша. Тим то й ходіть швидче, що далеко наперед від своїх відбили ся.

Дівчина 2-ша. А що хибя?

Дівчина 1-ша. Бо саме отут отой проклятий паннич Семен дівчат звичайно переймає.

Дівчина 3-тя. Мене як піймав раз отут саме, то ледве втекла.

Дівчина 2-га. Коли так, то й справді ходіть швидче! (Побігли).

Овсїй. Не до вподоби панське залищання! Боять ся, щоб колески в хаті не завело ся.

Манойло. А хибя й не бувало?

Овсїй. Чому не бувало? На те й панські забавки, щоб бувало.

Чоловік (проходячи). А кого се ви тут бережете?

Манойло. Кого-ж там, вися!

Чоловік. Якого?

Манойло. Такого, що звязано.

Чоловік. Та за що-ж його звязано?

Манойло. За руки.

Чоловік. Та через що-ж його звязано?

Манойло. Через те, що втікав.

Овсїй. Щоб не бунтував ся проти панів. А то взяв та й збунтував ся.

Чоловік. А ви вже й запанували!

Овсїй. Коли-ж ізведено.

Чоловік. Ще-б пак! А ви й раді панськими псами бути! (Проходить).

Овсїй. Здорово бісів син лаєть ся.

Манойло. Біда панщину відбувати! Пан нагаєм шмагає, а люде язиками дошкулують...

Овсїй. Е, батіг дошкульнійший за язик, то мусимо панови догожати. Бо наш пан не помилує.

Манойло. Де вже там помилує! Родича, пасника та й того не помилував.

Овсїй. Нехай не бунтуєть ся!

Манойло. Може й ти-б ізбунтував ся, та боїш ся.

Овсїй. Ге! чого-б то чоловік не схотїв!..

Манойло. А цить, — мов щось єспіває... (Прислужають ся. Чути, як люде, йдучи гуртом, єспівають):

Ой тяжко, ой важко недолю терпіти,
А ще тяжче-важче кайдани носити,
Що літа минають, а ми під панами, —
Ой змилуй ся, Боже, із неба над нами!
Що тая неволя — як чорная хмара, —
За віщо-ж над нами така твої кара?
Ой змилуй ся, Боже, подай ти нам сили,
Щоб тую неволю та ми подолїли,
Розвіяли хмару страшную над нами,
Розбили кайдани своїми руками,
Щоб воля єсвятая засяла нам з неба,
То кращого щастя нам, Боже, й не треба!

(Люде: чоловіки, парубки й дівчата, з роботи вертаючись, ідуть із тим єспівом).

ДРУГИЙ ВИХІД.

Ті, що й були. Кирило.

Кирило (почувши пісню, прибігає з канчуком у руках). А ви знову єспіваєте про волю? От я вам дам волї отсим канчуком!

Дехто з юрби. А хибя вже й єспівати не вільно? Що се ще за вигадки? Сього ще не бувало!

Кирило. Так буде, погане ти мурло! Буде! Бач, якої вєспівують: волї їм забажало ся, кайдани розбивати хочеть ся! Іди мовчки до дому та як євнїя залїзь у євїй бардіг та й хрощ, поки на панщину поженуть.

Дехто з юрби. Ну, сього вже не буде!.. Сам ти панська свиня! (Ідуть люди).

Кирило. Гетьте мені зараз усі, а то всім вам буде оте, що Грицьков! До чого розпустив ся народ! Немає ніякого впину: що хоче, те й сьпіває, що хоче, те й говорить, — скоро й робити почне тільки те, що сам схоче!

Дехто з людей. А ти-ж думав, що й не буде сього? Буде! Тоді вже тебе, панський псе, на ретязі коло воріт прив'яжемо, — так саме там тобі к строці буде.

Кирило (розлютований, сікаєть ся бити людей, але вони швидче виходять). О, прокляте хамство! Я-ж вам віддячу! Я на вас пана наведу! Побачите! Сього ще й не чувано, щоб так відказувати! Що се з ними зробило ся? Се все мабуть отой (показує на вязницю) бунтовник їх настренив!

ТРЕТІЙ ВИХІД.

Овсій. Манойло. Кирило.

Кирило (перелазить через переказ і йде до вартових). А ви-ж тут що? Чи добре бережете того харциза?

Овсій. А чому не добре? Мабуть, — добре. Тільки ти пришли нам кого на зміну, щоб заснути хоч перед сьвітом.

Кирило. Чортяка вас не візьме, коли й не поспите ніч! Уранці й переміняють вас, а тепер нема кому.

Овсій. Так хоч повечеряти-ж пустн, а то якже його не ївши!

Кирило. Не руш звідси! Звелю Мотрі, чи якій там, принести вам сюди, то й повечеряєте.

Овсій. Та не забудь же!

Кирило. Не забуду! (Підходить до віконечка). А що, сидиш? чуєш? Гей, ти там! Чого-ж не відказуєш, коли тебе питають?

Голос Максимів із вязниці. Чого тобі треба?

Кирило. Чого-б там ні було треба, а коли кличу, так відзивай ся! Треба мені знати, чи не втік, чи цілий, то й мусиш озвати ся. Що, добре сидіти? Попав ся, вовчику-братуку! Тепер уже не вискочиш. Знаєм тепер, хто

таких, як отой Грицько, підбурює! Чого ж ізнову мовчиш? Набалакай ся сьогодні, бо завтра не доведеть ся вже богато говорити, як языка на шибениці висолопиш. Мовчиш? Ну, й кат тебе бери! (До варті). Глядіть же, щоб цілий був, а то шкуру з вас обох поздираю! Чусте?

Овсїй. Та чуємо вже! не позакладало. І самі знаємо, що треба берегти. А ти краще вечеряти швидче присплай!

Киріло. Поспієте! (Виходить).

ЧЕТВЕРТИЙ ВИХІД.

Ті, що й були, без Киріла.

Овсїй. Чепляється, як той ренях. Розлютував ся за пісню, а на нас напав ся.

Манойло. Як вовк голодний лютний.

Овсїй. Піти подивити ся на замок, чи добре замкнено (Іде до дверей, дивить ся й вертається). Здається, все гаразд.

Манойло. То й добре!

Овсїй. А вечері нема.

Манойло. А от Мотря біжить.

Овсїй. Біжить, та нічого не несе.

ПЯТИЙ ВИХІД.

Ті, що й були. Мотря проходить з лівого боку.

Овсїй. А де-ж твоя вечеря? Хіба тобі не казав Киріло?

Мотря. Найшов великого пана-Киріла! То що, що казав? Ще я йому з вечерєю буду носити ся! Нехай Манойло піде та й візьме.

Манойло. Звелено не ходити.

Мотря. Хто там побачить? Киріло вже подав ся на село чогось. Піди та й візьми, — там Ганка дасть. А то-б пішли в двох та й повечеряли. Хіба він утече? Він же замкнений.

Овсїй. Е, ні, не можна, голубко! Нехай уже краще Манойло йде по вечерю, а я зістану ся. Іди бо, Манойле! Манойло. Чи йти, то й іти! (Іде).

ШОСТИЙ ВИХІД.

О в с і й. М о т р я.

Овсїй. А ти-ж, Мотре, не тікай, постій зі мною хоч трошечки.

Мотря. Бач, який моторний! Що-ж ти мені казати-менш? Тут ніяк говорити, бо отой (показує на в'язницю) все чує, а може й бачить. Ходім отуди, трохи віддалік.

Овсїй. Не можна мені кинути варті.

Мотря. Бач, який! а я хотіла сьогодні до тебе в сад вийти. Приходь!

Овсїй. Е, ні, не можна, ніяк не можна!

Мотря. Приходь, Овсїчку, голубчику, любий!

Овсїй. Щось ти сьогодні дуже добра до мене. Зроду сього ще не було.

Мотря. Бач, я така добра, а ти недобрый: не слухався мене, не хочеш прийти.

Овсїй. Та я-б на крилах радий летіти, так коли-ж Кирило сказав, що й шкуру здере, коли що тес... ніяк не можна.

Мотря. Ну, то йди хоч зараз на одну хвилину, — я щось маю тобі сказати.

Овсїй. Та кажи тут!

Мотря. Сказала-ж уже, що не буду тут казати! Ходім! (Тягне його).

Овсїй. Ну й швидко з тебе! Нічого не вдієш... (Виходить з Мотрею праворуч).

СЬОМИЙ ВИХІД.

Христя (вбігає озируючись). Хвала Богу, так вивела Мотря! От спасбі їй! (Підбігає до віконця). Максиме! Максимочку! Чи ти чуєш?

Максим (визираючи в віконце). Хто там? Се ти, Христе? Де ти взяла ся, моя зіронько?

Христя. На одну хвилину... Страшно, щоб не побачили... Я вблагала Мотрю відвести вартових, щоб можна було мені тобі сказати... Є в тебе зброя?

Максим. Ні, нема, — повіднімано.

Христя (Виймає з під керсетки зброю). На пістоля... кинджал... узяла так, що ніхто й не помітить.

Максим. Спасибі тобі, моя мила! Тепер живий у руки не дам ся! Хоч загину, так і вони-ж знати-муть козацьку силу!

Христя. Стривай! Не на те я тобі се дала. А гроші є в тебе?

Максим. І гроші забрано. Усі кишені повивертали, — як злодії.

Христя. На й грошей! (Дає).

Максим (беручи). Ну, а се-ж уже на що даєш?

Христя. За сі гроші пішли вартового купити горілки. Обидва добре пють, з чаркою не розминають ся. Хай нанють ся, поки поспнуть.

Максим. Гарзд! Але-ж іще замок та ґрати! Сих уже не підпоїш.

Христя. Як вартів поспнуть, то я прийду до тебе... Ключа я вкраду... Прибіжу до тебе, відімкну і втечемо в двох.

Максим. Орлице моя сизокрима! Яка-ж ти розумна та сьмілива! Так би й поцілував тебе!

Христя. Ну, зараз не до цілування. Поспіємо ще! А ти кажи краще, чи не треба ще чого зробити?

Максим. Коней треба — от чого! Бо будуть гони, без коней далеко не втечеш. У вас тут не можна коней добути?

Христя. Мабуть ні... Кінницю замкають і варта коло неї... Ніяк не можна.

Максим. Ну, коли так, так знаєш ти на селі Панька Галабурду?

Христя. Знаю.

Максим. Се наш чоловіг. Піді до його — від мене... Скажи, що треба на ру коней... Щоб напготові були... Він уже зробить... Щоб під гаєм коні були, — він знає де...

Христи. Добре, все зроблю. Візьму ще зброї з собою. Та тільки сих нянниць добре напий.

Максим. Та се вже зробию. Аби тобі пощастило, моя зіронько, моя ратівнице люба!

Христи. Дасть Бог, то пощастить. (Чути, що десь там Мотря кахикає). Прощавай, бо вже чуєш, — Мотря відзиваєть ся. (Іде швидко).

Максим. Бувай здорова, ясочко моя кохана! От дівчина! І не сподівав ся, щоб так пощастило. Я того собі і в голову не клав, що вона така сьмілива. Ну, тепер веселійше зробило ся, — наче так, що я вже й не замкнений у сій скрині. Треба одначе добре коло вартових заходити ся. А яка-ж і люба Христи! Ну, вже-ж хіба не доведеть ся, а то так поцілую, що аж!.. (Сьніває стиха):

Дівчино кохана, здорова була!
 Чи ще-ж ти на мене та не забула?
 Приїхав до тебе, — Бог тебе знає,
 Чи твоє серденько мене кохає?
 — Козаче коханий, чого питаєш?
 Хіба-ж ти мене та ще не знаєш?
 Скорійше, козаче, в могилі буду,
 Ніж тебе, серденько, та я забуду!..

ВОСЬМИЙ ВИХІД.

Максим. Манойло з вечерею.

Манойло. Не сьнівай!

Максим. Чого?

Манойло. Бо не можна.

Максим. Та чом же не можна?

Манойло. Бо заборонено.

Максим. Та через віщо заборонено?

Манойло (подумавши). Може ти кого викликаєш пісенею.

Максим. Чи ба! А я таки й справді викликаю. Ось слухай! (Сьніває голосно:)

Сонце низенько, вечір близенько,
Вийди до мене, моє серденько!
Ой вийди, вийди, та не бари ся,
Моє серденько, розвесели ся!

ДЕВЯТИЙ ВИХІД.

Ті, що й були. Овсїй. Мотря.

Максим. От бачили, і почула дівчина та й прийшла, а ти не давав сьнівати.

Мотря. Прийшла, та не до тебе. Бережіть лиш його добре, щоб до якої дівчини не втік! (Виходить).

ДЕСЯТИЙ ВИХІД.

Ті, що й були, без Мотрі.

Овсїй. Не втече! Що се ти, козаче, так розвеселив ся! І ні гадки про те, що може завтра пятами до землі не доставати-мені!

Максим. От там! Раз мати родила, раз і вмирати! Наш брат козак із тією сухореброю за нанібрата. Чого його сумувати? Живи поки живесть ся, пий поки петь ся!

Овсїй. Еге, пий! А як нема чого пити.

Максим. Ну, то не пий, а жди, поки буде. От хоч і я: так би тепер оковитої хильнув, та ба! А що-ж: чи й мені вечеряти дано?

Манойло. Дано... на! (Подає в віконце вечерю).

Максим. От таки є добрі люде на сьвітї: хоч і вішають, а з голоду пропасти не дають. І випити-ж прислали чого?

Манойло (похмуро). Чорт зна що вигадує! Де там його візьмеш!

Овсїй. Нема тут, братику, того... Будемо й так.

Максим. Хіба не любши.

Овсїй. Гріх! Казав піи у церкві, що хто випивати-меть ся на сьому сьвітї, так на тому смолу пити-ме.

Максим. Ова! То вже погано! Та може-ж і не і не смолу, а иньше що?

Овсїй. Казав — смолу.

Манойло. Та воно... як утигнеть ся чоловік, то й те буде пити.

Максим. О, певно! Ну, а поки там іще до того пекельного жптя, то хоч бг оковитої покоштувати. Може й ви-б, хлопці, теє?

Манойло. Ге! та де-ж її візьмеш?

Овсїй. Якби-ж чоловік мав...

Максим. А як я зроблю, що мати-мем?

Овсїй. А хйба ти характерник?

Максим. Ще-б пак не характерник! Я такий характерник, що як схочу, то зараз горілка вродить ся. І справді, хлопці, треба погріти ся. Знаєте що: у мене є трохи грошей, то нехай котрий з вас збігає до Жида в корчму та возьме пляшкн зо дві оковитої.

Овсїй. А на що-ж аж дві?

Максим. Одна мені, а друга вам. Бо я враз усю википлю.

Овсїй. Невже? Ото не!

Максим. Так нате гроші, хлопці! (Дас).

Овсїй (беручи гроші). Та страшно, — якби не довідали ся...

Максим. Та якій там кат довідасть ся? Вже темно і ніхто не побачить.

Манойло (глянувши в гору). Та воно й справді, Овсїю, темно...

Овсїй. Чи темно, то й темно... Сиди-ж ти, Манойле, тут, а я швиденько збігаю. (Іде швидко через перелаз).

ОДИНАЙЦЯТИИ ВИХІД.

Максим. Манойло.

Максим. От і добре — погріємо ся. А то, може, холодна ніч буде.

Манойло. А може... (Сїдає й запалює люльку). А ти-ж, козаче, по далеких сьвітах бував?

Максим. Бував. І на Січі був, і в турецькій неволі був.

Манойло. І Турків бачив!

Максим. Бачив.

Манойло. І скрізь там саме бусурменство? Ото вже мабуть багато там нечистої сили.

Максим. Чого?

Манойло. Нечистої сили... відьом, відьмаків... Бо, звісно, де віра бусурменська, то там уже тієї нечистої сили стільки наплодить ся, що й...

Максим. А ти, дядьку, хіба боїш ся нечистої сили?

Манойло. А хіба-ж і не страшно? Нечиста сила на все підводе. Чи вниш там чоловік чарку, чи не вниш, а вже вона тебе втрипть у калюжу.

Максим. Та то-ж, дядьку, може не нечиста сила, а чарка і втрипть у калюжу?

Манойло. Кажі! лукавий до всього призведе! Зараз відьом заведе, чарівників... чоловіка підкусює, щоб душу йому продав. До всього призведе!

ДВАНАЙЦЯТИЙ ВИХІД.

Ті, що й були. Овсїй з двома пляшками.

Овсїй. Ось вам і є добро. (Подає одну пляшку Максимови). На-ж, козаче! А ся, кажеш, нам?

Максим. Вам, вам, братики! Пийте на здоровлячко!

Манойло. Давай же вечеряти! (Сідають і беруть ся до вечері. Наливають і пють, приказуючи: Будьмо здорові! Дай Боже здоровля!)

Овсїй. О, добре перша пішла! Зараз треба й пару їй дати, бо без пари і чоловікови, і звівіру, і всякій птиці погано...

Манойло. Звісно... (Пють).

Максим. А що, добра? Ся мабуть добрійша трохи за пекельну смолу.

Манойло. А мабуть...

Овсїй. І звикати не треба.

Манойло. Де там! (Манойло і Овсїй раз-у-раз пють розмовляючи).

Овсїй (до Максима). А ти-ж, козаче, пєш?

Максим. А пю — чому ні? Такого добра та не пити! Коли вже й той дядько не, не боїть ся, що й нечиста сила в калюжу затаскає.

Манойло. Бо тепер калюж нема... А ти не сьмій ся, бо ще молодий. А я старійший за тебе, то й знаю.

Максим. Що-ж ти знаєш? Хіба ти бачив нечистого?

Манойло. Бачив! Я його так бачив, як от тебе бачу або Овсія. Я йшов від кума... на хрестинах був...

Максим. Та й добре вкинув тієї ледащії? Адже так, дядьку?

Манойло. Що винили, то правда, а що добре, то ні, бо саме так, як треба, саме по середині... Пішов я від кума, а вже була ніч. От я іду... Іду та й іду, коли дивлюсь, аж я вже не вулицею іду, а городами. Ну, іду та й іду, коли дивлюсь, аж воно на тину й сидить.

Овсій. Що сидить?

Манойло. Нечиста сила.

Овсій. Та яка-ж вона?

Манойло. Та яка-ж там іще? Така, як нечиста сила буває... Так, на тину маячить... Се-ж, думаю, воно мене завести хоче. Стрівай же, думаю, я тебе навчу, як із християнської душі глузувати! Та ціп к у руках добре держучи, іду та й іду, іду та й іду.

Овсій. Та куди-ж ти йдеш?

Манойло. Та за їм же — підходжу до його... А воно все далі, і я все далі, далі, далі... Так усе далі, далі...

Овсій. Ну, та й що-ж там іще було? Що-ж усе далі та далі!

Манойло (байдужно). А далі вже й нічого.

Овсій. Як то — нічого! А де-ж нечиста сила поділа ся?

Манойло. А хто його зна, де вона поділа ся. Так ураз її й не стало.

Овсій. Ну, а ти-ж що?

Манойло. Та що? Стою та й дивлюсь.

Овсій. Та на що-ж ти дивив ся?

Манойло. Та що нічого нема.

Овсій. Ну, а тоді-ж що?

Манойло. Та що? Нічого! Вибрав ся з городів та й пішов до дому.

Овсїй. Оттакої! Я думав, що йому що страшне трапило ся, аж він нічого й не бачив.

Манойло. Та якже нічого не бачив, коли-ж я тобі кажу — нечистий!

Овсїй. Та де-ж той нечистий, коли ти його не бачив.

Манойло. Хоч не бачив, так він там був. Бо не дурно-ж мене по городах водило.

Овсїй. Ге! ка зна що! А ти знаєш, що я тобі казати-му!

Манойло. Знаю.

Овсїй. Догадавсь?

Манойло. Який біс!

Овсїй. Який же бо ти недогадливий! Хиба-ж ти не бачиш, що в пляшці вже нічого нема? (Показує порожню пляшку).

Манойло. Тепер уже й я догадавсь.

Максим. Нема вже в пляшці? Дарма! У мене ще багато є, всього не подужаю. Нате, хлопці! (Подає їм повну пляшку).

Овсїй. Ге! та ти так, що мало що й пив. А казав — усею враз хильну. То нам більше буде. (Пють). Ні, воно й у сій пляшці не погане. Отепер уже я так, що й сьпівати-му.

Манойло (панийй уже). Цить, Овсїю! бо як пан ночує...

Овсїй. Якого там він чорта почує? він спить! А я не видержу! (Сьніває):

Танцювала риба з раком,

А петрушка з пастернаком...

Манойло. Цить бо!

Овсїй. Не перепиняй, бо я того ненавиджу!

Манойло. Ну, так ти собі сьпівай, а я спати-му. (Лягає й снить).

Овсїй. Сни! (Сьніває):

Танцювала риба з раком,

А петрушка з пастернаком,

А дівчина з часником,

А цибуля з козаком...

Ні, не так! Дівчина з козаком, а не цибуля!

Цибулиця дивується,

Як хороше танцюєть ся...

От їй бо й мені хочеть ся танцювати! Далєбі потанцюю! (Хоче встати й падає). Невже-ж таки ти, Овсїю, не встоїш? Який же бо ти дурний, як я на тебе гляну! Мабуть таки ти й роду дурного! (Сьпіває):

І ти дурний, і я дурний...

І я дурний, і ти дурний...

А хіба-ж є така пісня? Чорти має! А коли чорти має, то ти (до віконця кулаком сварить ся) сиди мені там мовчки та не втікай, а я буду спати! Чуєш? Чого ти там мій голубе, не озиваєш ся? Падлюка ти, як я на тебе гляну! До його добрий чоловік добрим словом гомонить, а він і не озиваєть ся! Хіба заснув! Ну й спи, і я спати-му, і всі спати-мемо! (Лягає головою на камінюку). Стонать би тобі копиць чортів з рогами, — якже й твердо спати! (Засипає).

Максим (визирає в віконце). Поснули вже? Ні, й добре! Я тепер уже на поготові. Якби тільки Христя не забарила ся та Панько вправив ся з кіньми.

ТРИНАЙЦЯТИЙ ВИХІД.

Ті, що й були. Христя вбігає вдягнена по парубочому.

Максим. Хто се?

Христя. Ігі! Се я, Максимочку.

Максим. Чи ба! От і не сподївав ся такої тебе побачити. Зовсім парубок, козак та й годї. Каж-ж швидко чи з добром прийшла.

Христя. Тихшенько бо! (Іде до дверей і починає їх відмикати. Замок брязнув здорово). Ой, лишенько!

Овсїй (прокинувши ся). Ге! що там стукає? (Озираєть ся).

Христя (відмикає й відчиняє тимчасом двері). Швидко! швидко!

Максим (на порозі). Гайда!

Овсїй (уздрівши, що двері відчинили ся). Стрівай! Се-ж іще що? Я тобі не дам тікати! (Встає й гукає). Ратуйте! Тїкає! Агов! (Чути гомін, наче йдуть люде).

Христя. Максиме, тікай поки він зо мною буде. Приходь визволяти!

Максим. У двох ходім!

Христя. У двох не можна, доженуть. Люде зараз позбігають ся. Я замість тебе до в'язниці...

Максим. Дождай же! (Зникає).

Овсїй (хапає Христю). Стрівай! не втечеш! Гей, сюди! (Пхає її до в'язниці й зачиняє двері). Манойле! Манойле! Спни, бісова личино, а тут он що дієть ся! Манойле!

Манойло (з просоня). Га? що?

Овсїй. Га! що! Те, що вязень утік був, поки ти спав.

Манойло (з просоня). Утік?

Овсїй. Не втік, бо я його піймав та й укинув назад до в'язниці.

Манойло. Так чого-ж ти й кричиш? (Встає, позіхаючи).

ЧОТИРНАЙЦЯТИЙ ВИХІД.

Ті, що й були. Кільки чоловіка людей прибігає.

Люде. А що там искоїлось? Чого ти кричиш?

Овсїй. Вязень утік був, та я його впіймав та й назад укинув. І замкнено було, а тепер замок відімкнений.

Люде. Сторія!

Манойло. Се... Неминуче нечиста сила...

ЗАВІСА.

П Я Т А Д І Я.

Сьвітлиця в Гонтаревського та, що і в першій дії.

ПЕРШИЙ ВИХІД.

Гонтаревський (сам ходить по хаті). Казати-муть, що я немилосерний, що пасинка свого до смерти призвів. Нехай! А я казати-му, що добро Речи Посполитої мені над усе найвище, і тим я навіть родича віддати на на-

лежиту кару мусів. Богато можна добрих слів знайти, таких, щоб їм припинити ворожі напади. Тепер уже мені спинити ся — неможлива річ. Нехай умирає!

ДРУГИЙ ВИХІД.

Гонтаревський. Овсїй та Манойло ввійходять і стають біля дверей.

Гонтаревський. Чого вам треба?

Овсїй. До вашої милости, пане.

Гонтаревський. Вязень цілий?

Овсїй. Та він цілий, пане... Чого-ж йому не цілому бути...

Гонтар. Чого-ж вам треба?

Овсїй. Чудасія, пане...

Гонтар. Яка чудасія?

Манойло. Нечиста сила...

Гонтар. Яка нечиста сила, йолоне? Де ви її бачили?

Овсїй. Біля себе, пане, бачили. Отак саме бачили, як отсе вас бачимо: як ви перед нами стоїте, так і вона перед нами стояла. От я вам зараз так таки усе й розкажу, пане. Стоїмо ми на варті біля вязниць та й пильнуємо вязня... Стояли-стояли, а далі й носідали... Посідали, люльки позапалювали та й куримо. Куримо собі та й куримо, і вже давно воно дієть ся, а ми все куримо...

Гонтар. Не натакай богато, мов про діло!

Овсїй. Ну, так ото-ж я й кажу: сидимо ми собі та й куримо... І ні трохи не спимо, а так собі сидимо браво... Коли я чую, аж коло дверей щось — бряз! Се-ж, думаю, вязень добуваєть ся. Зирк — аж він уже на порозі. Тут я зараз ісхопив ся, де мій і сон дів ся...

Гонтар. Заснули й вязня випустили! Утік? кажн!

Овсїй. Ге, пане! Якби втік, то то-б не диво було, а то...

Манойло. Нечиста сила...

Овсїй. Я зараз кинув ся на його, знову до вязниці вихнув, замкнув... Тут люде позбігали ся...

Гонтар. Ну й що-ж далі було?

Овсїй. Та що-ж? Погомонїли та й стали берегти вязницю та й берегли до ранку.

Гон тар. Чого-ж ви мені голову морочите? Яка-ж там нечиста сила?

Овсїй. Стрївайте, пане, — нечиста сила ще буде.

Манойло. А буде, без неї не обійдеться ся ніяк.

ТРЕТІЙ ВИХІД.

Ті, що й були. Семен та Кирило ввійходять.

Овсїй. Ото-ж зараз ми не хотїли пана будити, а вранці вже, як Остап та Хведір прийшли на зміну, то ми й лагодили ся до пана піти, щоб розказати. Ну, йдучи я до пана, та й зирк до вязниці в віконце... Як глянули ми в віконце, пане, то так уже й побачили, що се нечиста сила...

Гон тар. Швидче мов!

Овсїй. Дивимо ся, аж то не наш вязень, а щось неподобне...

Гон тар. О, хами прокляті! Ви його впустили!

Овсїй. Де там, пане, впустили. Ми його так туди і вихали. Так що-ж, коли він сам казав, що він характерник, з нечистим накладає... Се вже хоч як, а без нечистого не обійшло ся... Бо як глянули ми до вязниці, то то був там козак, а то вже стала дівчина, тільки в козацькій одежі.

Манойло. Може то й сам нечистий у дівочому образі, — хто його знає.

Гон тар. Яка-ж там дівчина? Кажі!

Овсїй. Страшно, пане, казати, бо як инді вбредеш ся... Ми її привели, то нехай уже пан сам гляне: чи то таки вона, чи може... хто його зна й що...

Гон тар. Веди сюди! хутко!

Овсїй (відчинивши двері, гукає): Давайте її сюди!

ЧЕТВЕРТИЙ ВИХІД.

Ті, що й були. Двоє людей уводять Христю в парубочій одежі.

Гон тар. Христя?! Ти?

Христя. Пізнали?

Овсїй. О, дивись! Та се справді вона!

Манойло. Хоч і вона, та таки й не без нечистого щось...

Гонтар. Як ти там опинила ся? Чия на тобі одежа?

Христя. Семенова... Взяла ключ, відімкнула... Максим утік, а я зостала ся... Було темно, вартіві подумали, що то Максим і вкинули мене до в'язниці.

Гонтар. (помовчавши, до тих людей, що Христю привели). Візьміть їх (показує на Овсія та на Манойла) і вкиньте до тієї в'язниці, де бунтівник сидів.

Овсїй та Манойло (надаючи навколїшки). Паночку, змилосоудїть ся!

Гонтар. Геть! Виводьте їх! (Люде тягнуть Овсія та Манойла. До Кирила): Пошли вершників! Мерщій! Нехай того втікача шукають по всіх шляхах і по лісах... Щоб знайдено його й приведено... Щоб без його не вертали ся... Коней нехай не жаліють. Швидче! Як зробиш се, знову сюди приходить!

Кирило. Слухаю, пане! (Виходить).

ПЯТИЙ ВИХІД.

Гонтаревський. Христя. Семен.

Гонтар (до Христї). Як сьміла ти се зробити?

Христя. Посьміла як? Нема у мене на душі ніякого гріха тяжкого, ніякого страшного лиходїйства, у мене чисте сумління, — і тим я можу сьміло робити те, що воно мені велить. Воно-ж мені звелїло визволити того, хто вже терпів багато кривд нелюдських і знов терпіти мав. Ви звете його бунтівником. І правду кажете: він бунтівник великий — проти кривди. За правду він стоїть, за гнічених, за скривджених і через те він бунтівником бути мусить проти неправди, проти гнобителїв, проти утисеників. Се так мені казав мій розум, моє сумління і серце моє. І ще воно мені сказало, що він мені є братом, що він мені є милим. То якже-б я його не визволити могла?

Гонтар. Хиба ти не відала, що я тебе за се скараю, скараю тяжко!

Христя. На що мені про се було думати? Хоч і яка там кара тяжка, а все вона меншою мені буде від тієї, якою каралась би я сама, коли-б свого не зробила.

Гонтар. Добре! Я закину тебе в темницю і доти там держати-му, аж поки ти скорини ся, аж поки ти цілком мій гнів дознаєш!

Христя. Нехай і так! Нехай ліпше я сидіти-му в неволі, ніж він: і солодко, і любо серцеві й душі за дорогу, за милу людину терпіти. Та я ще й не бою ся того, бо вже не довго ви будете тут панувати.

Гонтар. Що говориш?

Христя. Кажу, що прийде скоро край тим утискам страшним, що зазнає від вас бідний нарід. Не стало вже в народа сили, щоб ще й далі їх терпіти. Местники повстали і йдуть і як прийдуть, то тоді буде кінець і мій карі. Максим прийде мене визволити!

Гонтар. Визволить? То я так ізроблю, що не треба буде йому тебе визволяти. Семене, сьогодні ти звінчаєш ся з нею... зараз... весілля в вечері.

Христя. Коли ти думав сим мене злякати, то помилив ся. Я не злякала ся, бо думаю, що в мене стане сили від сього боронити ся. На віщо се чинити? Семена я і не любила ніколи і ніколи не любити-му. Я жінкою, дружиною йому не можу бути. Коли-б мене й присидувано бути йому жінкою, — я зотрую йому своєю зненавистю все життя. Коли батько любить свого сина, коли він йому добра зичить, — на віщо-ж він йому се зло чинити-ме? На віщо занепащати-ме йому життя, світ завязувати-ме?

Гонтар. Дурниця! Муж може дужою рукою зломити жінку. Семене, чув, що я казав?

Семен. Чую, тату...

Гонтар. Чого-ж так несміло говориш? Може боїш ся того, що вона сказала?

Семен. Ні, тату, я не боюсь... То байдуже, що вона каже... А тільки якже се сьогодні та вже й весілля... не по закону, без звичаю... Ні сватаня ще не було, нічого...

Гонтар. Час такий, що тепер не до сих дурниць. Хоч я і не боюсь того харциза, а все-ж певніше, як уже станеть ся й назад ворота не буде.

ШОСТИЙ ВИХІД.

Ті, що й були. Кирило виходить.

Гонтар. Послав?

Кирило. Порозсилав, ласкавий пане, вершників на всі шляхи й стежки.

Гонтар. І наказав, щоб добре шукано? Щоб не іграшки були?

Кирило. Наказав, милостивий пане.

Гонтар. Стрівай! (Відчиняє двері в другу хату і гукає): Дівчата! гей, сюди!

СЬОМИЙ ВИХІД.

Ті, що й були. Виходить Мотря і з нею ще кілька дівчат.

Гонтар. Візьміть панночку, вберіть до вінця. (Дівчата, здивовані несподіванкою, не знають що робити). Чого-ж ви стали? Погдухли? Беріть панночку і зараз як найшвидше вберіть до вінця! (Дівчата несміливо наближають ся до Христі).

Христя. Я не піду і не дозволю сього зробити з собою.

Гонтар. Ти підеш. Семене, починай учить свою жінку тобі корити ся. Веди її енломіць, нехай при тобі вберуть її до вінця та й сам ти прибернесь, коли хочеш. Чого-ж став, тягни її!

Семен (хоче взяти Христю за руку). Ходім!

Христя (відпихаючи його, голосно): Геть!

ВОСЬМИЙ ВИХІД.

Ті, що й були. Ганна вбігає швидко.

Ганна. Що се? Куди се Христю тягнуть? За те її карати, що брата випустила, від смерті визволила?

Христя. Тягнуть мене, мамо, вінчати ся з Семеном.

Ганна (стаючи біля Христі, до Гонтаревського): Геть! У тебе камінюка замість серця! Камінюка? Ні, камінюка лежить бездушна і холодна, жалів не чує, але-ж і зла нікому не чинить. А в тебе серце —

гадина люта, зла, що кожного на смерть бажає вкусити. Ти батька вбив...

Гонтар. Цить!

Ганна. Ні, не мовчати-му я вже тепер. Я довго мовчала, я багато мовчала... О, так довго і так багато, що та мовчанка камінем тяжким лягла мені на змучену душу, лягла й пригнітила її, дихати, жити мені не давала. Але тепер я скидаю з себе сю камінюку гнітючу. Я буду говорити і скажу: ти вбив мого чоловіка, ти вбивав і спна, та не пощастило, знову хотів убити, і як тобі не пощастило знов, то хоч її (на Христю показуючи) ти хочеш щастя збавити! Так я-ж не напускаю цього! Вона моя, я не дам її нікому!

Гонтар. (до Кирила, показуючи на Ганну). Візьми і витягни її з сієї хати!

Кирило (тягне Ганну). Ходіть!

Ганна. Геть! (Пручаєть ся).

Семен (Христю хапає за руку). Та ну вже, йди! (Христя пручаєть ся).

Гонтар. Та довго-ж се ще буде! (Хапає Христю за руку так, що вона надає навколійки, тоді він її тягне по помосту, а Кирило не пускає Ганну).

Христя (з усієї сили рванувши ся, вихоплюєть ся Гонтаревському з рук, відекакує і вихоплює кинджала схованого). Гетьте ви всі! Я зброю сю взяла, щоб від напастників оборонятись і боронити-мусь! Гетьте, бо я або того, хто доторкнеть ся до мене, вбю, або себе! Душогуби! ви думали, що і мене вам пощастить так саме занастити, як ви вже батька занастили і брата хотіли? Ні, цього не буде! Гетьте! Пустіть мене з цього проклятого дому! (Хоче йти, але в ту мить Кирило, кинувши Ганну, непомітно заходить до Христї з заду, вириває в неї з рук кинджала і хапає її за плечі).

Кирило. Не треба, панночко, так дуже сією цяцькою махати, бо воно таки остреньке, то щоб пальчика не врізати буває.

Христя. Та що-ж се? Мамо, мамо!

Ганна. Пустіть її! (Кидаєть ся до Христї, але Гонтаревський відтягає її).

Гонтар. (до Семена й Кирила). Ведіть її!

Христя. Вапа сила? Вінчати ся мене поведете? Вінчайте! Справляйте весілле! Але не до віку ви держати-мете мені руки. Колись пустите! Тоді вже моя воля буде: ні вас на світі не буде, ні мене!

Гонтар. А щоб сього не стало ся, я тебе в лозі після шлюбу замкну. Там могти-менш, коли схочеш, понісити ся, шкоди-ж не вчиниш нікому. Тягніть її! (Семен та Кирило тягнуть Христю).

Христя (ще пручаючись і стоячи вже на порозі в другу світлицю, що ліворуч). Господи! та невже-ж ти попустиш сю кривду?! (Виводять Христю).

Ганна. Так будь же ти проклятий на віки від Бога і від людей! (Вибігає праворуч).

ДЕВЯТИЙ ВИХІД.

Гонтаревський сам, тоді Кирило.

Гонтар. Непевний я, що той клятий розбишака лиха якого не накоїть. Щоб не прийшов її відбивати. А як буде вже вона повінчана, то годі. А клята дівчина, яку вона мені вчинила шкоду! Та хоч на їй помщу ся за те... (Кирило ввіходить). А що, уже вбирають її дівчата?

Кирило. Уже, ласкавий пане, вбирають. Тепер уже не пручаєть ся, — сидить як із каменю витесана.

Гонтар. Гаразд! Піди ти до попа, скажи, що я звелів, щоб він їх зараз ізвінчав. Та прикро накажи! В сусідів поклич бояр, — там нарубки... Скажи, що я прохав, що пильна справа... Дівчата є. Розумієш?

Кирило. Розумію, ласкавий пане.

Гонтар. Іди-ж, та щоб швидко. І все, як треба, впорядкуй. Щоб не так, як із вязнем. Ще ти кари заробив, що не допилював його, як треба.

Кирило. Та хіба-ж я, милостивий пане... Я-ж так уже пилював...

Гонтар. Годі! Про се згодом! Іди! (Кирило виходить).

ДЕСЯТИЙ ВИХІД.

Гонтаревський сам, тоді Семен.

Гонтар. Семене!

Семен (увиходить). Чого, тату?

Гонтар. Зараз ізвінчаєшся з Христею. Але не вір їй. Вона зрадить нас. Тим її в замкненню треба заховати, щоб вона людей бачити не могла, щоб не наплела чого на нас.

Семен. А що-ж вона може наплести, тату?

Гонтар. Не тямии! Ти-ж бачиш, хто той козак? Утік, то має правити з нас добра свої... Ти-ж чув, що казали з його направи Христа та мацуха. Коли не припинити їх, то скрізь про се дзвонити-муть. Тим — скоро з нею візьмеш шлюб, то зараз у замкненне. Тобі се не перешкодить з нею робити, що схочеш, але тим язика ми їй утнемо. А час мине, то й вона притихне.

Семен. А може-б можна так не робити, тату? А то яке-ж воно весілля буде?

Гонтар. Сказав уже! Підди туди до неї, чи прибрано її. Коли вже, то нехай іде сюди. (Семен виходить).

ОДИНАЙЦЯТИЙ ВИХІД.

Гонтаревський, а тоді Семен, Христя, дівчата.

Гонтар. (сам). Кирила ще нема... Коли-б іще старий той піи не став суперечитись. Щось дуже з хлопами за панібрата... Не так охоче слухати ся став останніми часами...

Семен вертаєть ся, ведучи Христю. Вона прибрана до вінця, а сама — мов на смерть іде. За нею дівчата.

Гонтар. Готова? Зараз поприходять бояре, а ви, дівчата, будете дружками.

Семен. Іде вже хтось, — то мабуть і вони.

ДВНАЙЦЯТИЙ ВИХІД.

Ті, що й були. Кирило швидко ввіходить.

Кирило. Пане, біда!

Гонтар. Яка біда? Чого ти галасуєш?

Кирило. Пішов я до попа, коли дивлюсь: ворухнеться нарід, взяв ся за коси, за вила. Я не посмію близько підходити, а так дивив ся іздалека. Посходили ся, кричать, галасують.

Гонтар. Чого-ж їм треба?

Кирило. Поганого їм треба! Кричать: ходім до панської господи! Та то би ще не так страшно було, коли-б вони самі були, а то перед веде отой шибеник, що втік від нас ще й з козаками...

Гонтар. Мерщій замкнути браму! Огнисту стрільбу, яка є, роздати челяді!

Кирило. Немає, пане, челяді: мало не всі там.

Гонтар. Хамське кодро кляте! Сюди неси пістолів та рушниць... пороху та куль...

ТРИНАЙЦЯТИЙ ВИХІД.

Ті, що й були. Челядин.

Челядин (вбігаючи). Пане, козаки в нас у дворі!

Гонтар. В дворі? Брами не замкнули? Я пікури з вас поздираю! Пістолі! кулі! Двері замикай! (Сам замикає двері, Кирило йому пособляє та слуга. Семен виходить і вертаєть ся з зброєю).

Семен. Ось, тату, є... що швидче міг забрати...

Гонтар. Давай сюди! Набивайте рушниці! (На слугу): Ставай біля вікна — ти! Біля сього! (До Кирила): А ти біжи тими дверима... Знайди — хто з челяді ще зостав ся, — нехай ідуть сюди! Тут боронитись будем. (Кирило йде). Ти тут, коло сього вікна, Семене. Стріляй не милуючись! Сам стережи ся, за стіну захиляй ся! (Кирило вертаєть ся). А що?

Кирило. Не можна, пане: уже й з того боку зайшли. Я ледві встиг двері засунути.

Гонтар. О, пекельні харцизяки! (На дворі чути галас. Він дивить ся в вікно). Ідуть сюди. Стріляти-мем зараз. Лагодьтесь! Дождай мого гасла, — не стріляти аж поки скажу. Цільте добре! Ну-у — бий! (Стріляють усі четверо). Упало двоє! Третій падає! Набиті рушниці бери! Стріляй! (Знову стріляють).

Семен. Назад уже подались!

Кирило. Бережіть ся, пане, бо вже й вони стріляють. (Чути, як стрілено з кількох рушниць. Шибку кулею вибито. Дівчата скрикують і ховають ся в другу хату. Сама Христи зістаєть ся. В її погляді, в рухах виявляється ся страх, надія, дождивання).

Голос Максимів на дворі. Стривайте, хлопці! Не стріляйте, бо й неповинних побете. Узяти живцем! Гей, пане Гонтаревський! віддай ся на нашу ласку, — ліпше буде, бо згинеш!

Гонтар. (стріляє в вікно). А ось тобі моя ласка! Шкода! схибив!

Голос Максимів. Хлопці! Разом до дверей! Бий у двері! (Чути, як люде біжать).

Гонтар. Стріляй! (Стріляють. З надвору починають грюкати в двері. Двері тріщать).

Кирило. Не видержуть прокляті двері!

ЧОТИРНАЙЦЯТИЙ ВИХІД.

Ті, що й були. Максим, козак, хлопці. Козак розбивають двері і вирають ся в хату. Між їми Максим. Козак виривають з рук у Гонтаревського та в Семена рушниці.

Максим. Кидай зброю! (Кирило й челядин слухають ся). Ну, пане Гонтаревський, — не сподівався, що я так швидко до тебе прибуду? Тепер ти певне ліпше мене пізнаєш, ніж позавчора.

Гонтар. Харциза я пізнав ще вчора.

Максим. Не харциз я, а правді оборонець! Та не тобі се розуміти. Ти можеш тільки жаліти, що не добив мене тоді так, як мого батька.

Гонтар. І жалію.

Христия. Максимочку! невже-ж се воля? (Кидаєть ся до його).

Максим. Воля, мила! Годї катам людей мордувати! А де-ж мати?

Христия. Не знаю... Мене силувано, до вінця вбнрано... Не знаю, що тут робило ся.

Максим (до козаків). Братя, шатніть ся по будинку! Знайдіть мою матір. (Кільки козаків іде).

Гонтар. Так се вже справді ви запанували? Воля? Ваша воля! Пануйте-ж, прокляте хамство, пануйте, та тільки не забувайте, що день мине, два — і ви всі будете на палях кричати, панської ласки благаючи.

Козаки (обурені кричать). Та що він нахваляєть ся? Дайте йому добре шаблюкою по голові!

Максим (спиняючи). Не важте ся ніхто його займати! Так слухай же! Ти мордував людей посполитих роботами тяжкими та катуванням... ґрунта в їх віднімав... підданими своїми вільних людей чинив. Ти вбив мого батька і ще неповинного чоловіка... Мене вбити двічі заміряв ся... Яку-ж тобі кару здекретувати? Як осудити?

Ганна (вбігає). Максиме! сину!

Максим (повертаєть ся до неї). Мамо!

Гонтар. Згинь же! (Кидаєть ся на Максима, щоб кинджалом його вдарити; але в ту мить один козак стріляє на його і він падає). Пропав! Так будьте-ж прокляті ви всі! (Вмирає).

Максим. Панове молодці! Мамо! Христе! Бог посилає нам волю. (До козаків) Панове молодці! З Божої ласки тепер панує тут не панське, а народне право...

ЗАВІСА.

Року 1897-го в Чернігові.

